

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

ФАКУЛЬТЕТ ДОШКІЛЬНОЇ, ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ТА МИСТЕЦТВ
ІМЕНІ ВАЛЕНТИНИ ВОЛОШИНОЇ

КАФЕДРА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: «**ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ГРИ НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**»

Студентки 2 курсу МАПДПЗ групи
Освітньої програми Початкова освіта
Спеціальності 013 Початкова освіта
Галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
Ступеня вищої освіти магістр
Коломієць Юлії Віталіївни

Науковий керівник: **Хіля А.В.**,
кандидат педагогічних наук, старш. викл.

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

_____ (підпис) (ініціали, прізвище)

_____ (підпис) (ініціали, прізвище)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ	8
1.1. Дефінітивний аналіз базових понять дослідження.....	8
1.2. Історико-педагогічний аналіз проблеми використання ігор в освітньому процесі початкової школи.....	15
1.3. Формування пізнавальної активності учнів у теорії та практиці початкової школи.....	22
РОЗДІЛ 1. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ІГОР НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	37
2.1. Діагностика рівнів сформованості пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови.....	37
2.2. Типологія лінгвістичних ігор.....	46
2.3. Місце дидактичних ігор у структурі уроку української мови.....	56
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69
ДОДАТКИ	75

ВСТУП

У сучасних умовах розвитку України перебудова системи освіти – життєво необхідний процес. Школа перебуває на етапі переходу до нового розуміння завдань, проблем, використання нових методів і підходів у навчанні. Однією з актуальних проблем на сучасному етапі розвитку педагогічної теорії та практики є активізація пізнавальної діяльності учнів, адже від неї залежить ефективність навчання.

У концепції Нової української школи зазначено, що важливе значення має формування вміння особистості бути спроможною вчасно й доречно відповідати викликам сучасності є одним із основних завдань виховання та освіти.

Пізнавальна активність дитини – це її внутрішня готовність до подальшої участі у процесі оволодіння знаннями, вміннями і навичками та виявлення самостійності й творчого підходу до виконання навчальних завдань. У центрі навчально-виховного процесу має бути учень. Активність, бажання і здатність до навчання, вміння спілкуватися, співпрацювати, міркувати, обґрунтовувати свої думки, бути собою закладаються в процесі навчання на уроках у початкових класах. Сьогодні перед початковою школою стоїть завдання домогтися, щоб діти не лише засвоїли матеріал, а й могли вільно оперувати ним, застосовувати його для вирішення навчальних та життєвих проблем, для розширення свого пізнавального досвіду.

Формування пізнавальної активності учнів – одна з актуальних проблем не тільки дидактики, а всього процесу виховання. У ній містяться джерела багатьох питань: навчання учнів мисленню, розвиток пізнавальних інтересів, формування самостійності, визначення розумових здібностей, прищеплення вміння вчитися, а також надбання таких якостей, як спостережливість, цілеспрямованість, відповідальність та оцінка результатів педагогічної діяльності вчителів і школи в цілому.

Період молодшого шкільного віку, що характеризується стрімким становленням інтелектуальних, почуттєвих та вольових якостей, є вирішальним для розвитку пізнавальної активності.

Дослідження пізнавальної активності як проблеми вітчизняної психолого-педагогічної науки, беруть свій початок у працях Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна. До різних аспектів проблеми розвитку пізнавальної активності у освітньому процесі зверталися у своїх дослідженнях відомі психологи та педагоги: Л. Аристова, Д. Богоявленська, О. Вишневський, Д. Вількеєв, Д. Годовікова, М. Данілов, Б. Єсіпов, М. Лісіна, В. Лозова, О. Матюшкін, М. Махмутов, В. Моляко, Н. Половнікова, О. Савченко, О. Скрипченко, І. Харламов, Т. Шамова, Г. Щукіна та інші. Психологічні особливості пізнавальної активності молодших школярів вивчалися Н. Гродською, М. Мамажановим. Педагогічний ракурс проблеми пізнавальної активності учнів початкових класів було висвітлено у працях Ш. Амонашвілі, І. Вікторенко, Л. Воронцової, І. Керсової, Г. Коберник.

На особливу увагу заслуговує вивчення методів і прийомів стимулювання пізнавальної активності молодших школярів, які сприяють формуванню у дітей позитивного ставлення до навчання, виховують почуття відповідальності за виконану роботу, підтримують дитячу увагу і цим самим сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу. Одним із дієвих шляхів розвитку пізнавальної активності учнів молодшого шкільного віку є впровадження дидактичних ігор.

Педагогічні та психологічні дослідження засвідчують, що зміст і способи активізації навчальної діяльності в процесі використання дидактичних ігор дедалі більше цікавлять науково-педагогічних працівників.

Дидактичні ігри стали предметом особливої уваги в працях Б. Блонського, А. Макаренка, С. Рубінштейна, В. Сухомлинського, (формування уяви); Л. Артемової, Л. Венгер, Л. Виготського, Д. Ельконіна, О. Запорожця, О. Леонтьєва, О. Усової (вплив на розумовий розвиток);

З. Богуславської, О. Савченко, А. Сорокіної, С. Шамової, Г. Щукіної (засоби активізації навчальної діяльності).

Уміле використання ігор підвищує навчальну активність учнів, інтенсивність мислення, пам'яті та уяви. Значна кількість досліджень пов'язана з різними аспектами поліпшення ефективності навчання за допомогою окремих видів ігор або їх комплексів (Л. Артемова, А. Вербицький, П. Підкасистий, О. Янковська).

Разом з тим, вивчення досвіду роботи вчителів показує, що в шкільному навчанні дидактичні ігри часто використовуються епізодично, безсистемно, із недостатнім врахуванням вікових особливостей і дидактичної ситуації на уроці, без належного ускладнення змісту й характеру навчальної діяльності.

Отже, важливість зазначеної проблеми, її недостатня теоретична розробка, а також потреба практики в удосконаленні процесу формування умінь і навичок та засвоєння мовних знань молодшими школярами, зумовили вибір теми нашого дослідження: «Формування пізнавальної активності молодших школярів засобами гри на уроках української мови».

Об'єкт дослідження – процес активізації навчальної діяльності молодших школярів на уроках української мови.

Предмет дослідження – специфіка використання лінгвістичних дидактичних ігор з метою активізації пізнавальної діяльності учнів початкової школи.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка впливу дидактичних ігор на активізацію пізнавальної діяльності молодших школярів на уроках української мови.

Гіпотеза: інтерес до вивчення рідної мови та якість мовно-мовленнєвих знань, умінь і навичок в учнів початкових класів значно підвищиться, якщо в освітньому процесі використовувати систему дидактичних ігор, побудовану з урахуванням відповідних психолого-педагогічних умов: виховання в учнів відповідального ставлення до навчання, розвиток

розумових здібностей учнів, формування самостійності, позитивної мотивації навчання.

Для досягнення мети дослідження і перевірки висунутої гіпотези було сформульовано конкретні **завдання**:

1. З'ясувати стан дослідженості проблеми формування пізнавальної активності молодших школярів у науково-педагогічній і методичній літературі;

2. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови.

3. Теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити значення і місце дидактичних лінгвістичних ігор на уроках української мови з метою активізації навчальної діяльності учнів.

4. Розробити систему дидактичних мовних ігор, яка забезпечує активізацію навчальної діяльності на уроках української мови у початковій школі.

Відповідно до визначених завдань комплексно застосовувалися наступні **методи дослідження**: теоретичний аналіз проблеми, класифікація, систематизація, узагальнення; спостереження, бесіди, анкетне опитування, вивчення продуктів діяльності учнів, активні методи навчання тощо. У ході емпіричного дослідження основним став метод педагогічного експерименту.

Базою дослідження був 2 клас Комунального закладу «Загальноосвітня школа I-III ступенів № 3 ім. М. Коцюбинського Вінницької міської ради» (29 дітей).

Апробація основних положень дослідження відбувалась у процесі експериментальної роботи в школі, шляхом виступу на звітній науково-практичній конференції студентів ВДПУ (2020 р.). За матеріалами дослідження опубліковано статті:

1. Коломієць Ю. Гра як засіб формування пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови / Ю. Коломієць // Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів II Міжнародної науково-

практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 3 березня 2020 р.) / за ред. О.А.Голюк ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв імені Валентини Волошиної. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2020. – Вип. 9. – С. 171-173.

2. Коломієць Ю. Методичні основи підготовки студентів щодо стимулювання пізнавальної активності молодших школярів / Ю. Коломієць // Перші кроки на ниві наукових досліджень : зб. матеріалів Всеукр. студентської інтернет-конференції «Освітній процес початкової школи: досвід, проблеми, перспективи», (м. Умань, 19-20 квіт. 2020 р.) / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Ф-т початкової освіти [та ін.] ; [голов. ред. Комар О. А.; редкол.: Кравчук О. В., Грітченко Т. Я., Люк О. В. [та ін.]. – Умань, 2020. – С. 37-41.

Дипломна робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

1.1. Дефінітивний аналіз базових понять дослідження

Стрімкість нашого сьогоденного буття, зумовлена політичними, соціально-економічними та науково-технічними чинниками, ставить перед вітчизняною педагогікою нові завдання, пов'язані з розбудовою школи. Передусім, особливого значення набуває інтенсивний пошук ефективних засобів організації навчання і виховання дітей. Вирішення цього питання покладає велику відповідальність на сучасного вчителя, ставить серйозні вимоги до його педагогічної підготовки, володіння активними й інтерактивними методами навчання й виховання, які б виховували в дітях потребу в знаннях, любов до активної розумової праці, інтерес до навчання.

Проблема формування пізнавальної активності не нова. Її вивчали цілий ряд вітчизняних спеціалістів у галузі педагогіки (В. Давидов, М. Данилова, Л. Занков, А. Каніщенко, І. Лернер, О. Матюшкін, В. Паламарчук, П. Підкасистий, О. Савченко, Г. Щукіна та ін.). Психологічні аспекти проблеми пізнавальної активності були в центрі уваги Л. Божовича, Г. Костюка, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна тощо.

Проте як системне педагогічне явище, що має своєрідну структуру і виявляється на різних рівнях, проблема пізнавальної активності учнів досліджена недостатньо. Більше того, у психологічній і дидактичній науці на сьогоднішній день немає єдиного підходу до визначення самого поняття «пізнавальна активність». Чітко окреслились два підходи до розуміння сутності пізнавальної активності. Одні автори розглядають пізнавальну активність як діяльність, інші – як якість, особистісне новоутворення. У розумінні М. Данилової, пізнавальна активність – це жива, енергійна діяльність,

спрямована на виконання отриманого завдання [12, 41]. Г. Щукіна розглядає пізнавальну активність як якість особистості [61, 16]. Автор досліджувала проблему активізації пізнавальної діяльності як умову ефективності та підвищення якості навчально-виховного процесу. Дослідниця з'ясувала, що формування особистості в навчальному процесі відбувається в активній діяльності та спілкуванні з учителем і товаришами. Для пізнавальної діяльності найбільш сприятливим мотивом є пізнавальний інтерес, завдяки якому створюється «внутрішнє середовище» що сприяє позитивному ставленню школяра до навчального процесу, до дій учителя, до завдань, які він виконує, до навчальних дій і своєї діяльності в цілому. Щоб сприяти в навчальному процесі зустрічному руху учня, учителю слід спиратися на пізнавальний інтерес як внутрішній мотив діяльності [61, 5-6].

М. Махмутов визначає пізнавальну активність як виявлення в навчальному процесі вольової, емоційної та інтелектуальної сторін особистості [32]. На схожих позиціях стоять Д. Вількеєв, Б. Єсіпов, Н. Половнікова. У їхніх працях акцентується на вольовій та емоційній настроєності як важливому показнику активності школяра: готовність і прагнення до активного оволодіння знаннями.

Науковець Т. Шамова розглядає пізнавальну активність учнів як їхню розумову діяльність, спрямовану на досягнення певного пізнавального результату і як підвищену інтелектуальну орієнтовну реакцію до навчального матеріалу на основі пізнавальної потреби.

За Т. Шамовою, пізнавальна активність як якість навчально-пізнавальної діяльності особистості є невід'ємною її характеристикою, а пошук шляхів підвищення активності учнів у процесі учіння виступає як важливе завдання педагогічної науки і практики. При обґрунтуванні поняття «активізація пізнавальної діяльності» Дослідниця виходила з того, що пізнавальна активність є обов'язковою умовою пізнання і, не будучи вродженою якістю особистості, вона сама формується у процесі діяльності. Формуючись у процесі пізнавальної діяльності, пізнавальна активність одночасно впливає на якість

цієї діяльності. Виходячи з цього, активізацію пізнавальної діяльності вона розуміє як мобілізацію учителем (за допомогою спеціальних засобів) інтелектуальних, морально-вольових і фізичних сил учнів на досягнення конкретних цілей навчання і виховання. Іншими словами, активізація учіння є процесом і результатом стимулювання активності школярів у пізнавальній діяльності [56, 6].

У розумінні В. Донця, активізація пізнавальної діяльності – це така її організація, за якою навчальний матеріал, способи його засвоєння стають предметом активних розумових і практичних дій. Виходячи з цього, він стверджує, що активна пізнавальна діяльність є елементом активності особистості взагалі та є певним узагальненням властивостей. Виявляється вона в інтенсивності та продуктивності діяльності, обумовленої стійкістю інтересу в структурі особистості [15, 10].

О. Матюшкін, вивчаючи взаємозв'язок творчої активності в процесі навчання учнів з їхніми пізнавальними потребами, дійшов до висновку, що підвищення рівня пізнавальної потреби відбувається у відповідності до рівня усвідомлення людиною свого прагнення до учіння. Тобто, розвитку розумових здібностей сприяє не будь-яка інтелектуальна діяльність, а лише та, яка ініційована пізнавальною потребою. У зв'язку з тим, що прями́й розвиток розумових здібностей без включення у цей процес інтересів дитини, тобто її потреб, неможливе, то головним питанням розвитку пізнавальної активності є розробка певних умов, які найбільшою мірою сприяють самовихованню здібностей школяра. Серед оптимальних умов О. Матюшкін називає наступні:

- високу самооцінку дитини, тобто створення у неї достатньої впевненості в своїх силах, розумових можливостях;
- створення відповідного психологічного клімату на уроці;
- віру в успіх, почуття радості від розумової діяльності, важливість розвивати інтереси в залежності від індивідуальності за умови наявності мети, заради якої особистість прагне до розвитку розумових здібностей [31, 15].

У багатьох дидактичних працях визначення «пізнавальної активності» розглядається у тісному зв'язку з поняттям «пізнавальний інтерес», під яким розуміють «активне мотивоване емоційне ставлення учнів до предмета пізнання, яке має систематично враховуватися і розвиватися у процесі навчання, оскільки впливає на формування і розвиток особистісної спрямованості дитини» [10, 37].

Пізнавальний інтерес має пошуковий характер, підвищує можливості розумового розвитку учня (В. Паламарчук), сприяє усвідомленій самостійності (О. Савченко), викликає продуктивну роботу (В. Лозова), змінює способи розумової діяльності (Г. Щукіна), є умовою розвитку творчої особистості (М. Алексєєва).

Характерними ознаками пізнавального інтересу є динамічність, поступальний рух, перехід від явища до сутності, встановлення глибоких зв'язків, оволодіння закономірностями. Названі ознаки прояву пізнавального інтересу формуються і виявляються поступово. Збудником інтересу можуть бути природа, певний вид діяльності, соціально-історичне явище, а також людина, з якою пов'язаний суб'єкт.

Своєрідність пізнавального інтересу полягає у прагненні людини заглиблюватися в сутність пізнаваного. З цієї точки зору пізнавальний інтерес складає можливий мотив учіння, який лежить в основі позитивного ставлення учнів до школи, до знань, який пов'язаний з радісними переживаннями від розумової праці, з постійним бажанням заглибитись у вивчення одного або декількох навчальних предметів.

Пізнавальний інтерес може придбати характер схильності, якщо людина посилено і постійно займається тим чи іншим видом діяльності. Але він не завжди і не обов'язково розвивається в схильність. Цінність для його розвитку особистості в тім, що пізнавальна діяльність в даній предметній галузі під впливом інтересу до неї активізує психічні процеси особистості, приносить їй глибоке інтелектуальне задоволення, що сприяє емоційному підйому.

Особливістю пізнавального інтересу є його здатність збагатити і активізувати процес не тільки пізнавальної, але і будь-якої діяльності людини, оскільки пізнавальний початок є в кожній із них. У праці людина, використовуючи предмети, матеріали, інструменти, способи, потребує пізнання їх властивостей, у вивченні наукових основ сучасного виробництва, в осмисленні раціоналізаторських процесів, в знанні технології того або іншого виробництва. Будь-який вид людської діяльності містить в собі пізнавальний початок, пошукові творчі процеси, сприяючі перетворенню дійсності. Будь-яку діяльність людина, натхненна пізнавальним інтересом, здійснює з великою пристрасстю, більш ефективно.

Молодший шкільний вік вважається початком становлення мотивації навчання, коли у дітей формується «внутрішня позиція школяра», яка виражається в бажанні відвідувати школу, включатися в новий вид діяльності – навчання, брати на себе нову соціальну роль серед ровесників. Важливою передумовою появи загального позитивного ставлення до школи, вважають дослідники, є широта інтересів молодших школярів, їх цікавість, допитливість.

Позитивні мотиви навчання, які породжені новою соціальною позицією дитини в сім'ї і в шкільному колективі, порівняно швидко втрачають свою актуальність, тому виникає своєрідний «мотиваційний вакуум», який лежить в основі відомої кризи в навчанні молодших школярів в кінці третього класу [18, 18]. Попередити його появу, сформувати стійкий інтерес до одержання знань, як показали спеціальні дослідження, можливо за певних педагогічних умов організації навчального процесу. Тривалий час вважали, що чим молодший школяр, тим важливішим для підтримки інтересу є використання різноманітних ігрових прийомів, ситуацій сюрпризності, новизни. Однак Н. Морозова довела, що уже в 7-8 років учня приваблює серйозний, обов'язковий характер навчання, виконання важливих завдань, які утверджують їх нову позицію, дозволяють зайняти належне місце серед ровесників [34, 46].

Для розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів у навчальному процесі необхідно забезпечити правильне співвідношення репродуктивної і

продуктивної діяльності, уміле включення емоціогенного матеріалу, постійне стимулювання в учнів усіх рівнів пізнавальної активності, поєднання різних форм сприйняття інформації і різних форм організації навчальної діяльності [63, 142].

За даними дослідників, пізнавальні інтереси в молодшому шкільному віці не завжди локалізовані, оскільки обсяг систематизованих знань і досвід їх одержання є невеликими. Лише поступово, з одержанням досвіду пізнавальної діяльності, приходить оволодіння узагальненими способами дій, інтерес до яких характеризує високий рівень його сформованості.

У навчальній діяльності молодших школярів є усвідомлені пізнавальні інтереси, прагнення не просто отримати конкретний, частковий результат, а знайти загальний спосіб отримання всіх однотипних результатів, зрозуміти суттєві зв'язки і відношення предмета, що вивчається. Це прагнення є основою бажання і здатності вчитися. У молодшому шкільному віці воно сформоване недостатньо, однак надалі ні сумлінність, ні старанність не можуть стати психологічним джерелом радісного й ефективного навчання. Ним є лише прагнення до розуміння внутрішнього змісту навчальних предметів. Обсяг інформації, яка зацікавлює учнів, часто виходить за межі шкільних програм.

Відомий вітчизняний дидакт О. Савченко розглядає пізнавальну активність і самостійність нерозривно з розумовим розвитком, вважаючи її одним із критеріїв його сформованості [45, 5]. Під пізнавальною самостійністю автор розуміє прагнення й уміння добувати знання в процесі цілеспрямованого пошуку. Пізнавальна активність і самостійність характеризуються мотиваційним і процесуальним компонентами. Мотиваційний зумовлює потребу і прагнення особистості до пізнання, що виявляється в активному сприйманні, допитливості, пізнавальних інтересах, потребі в самоконтролі. Проте мотиваційна сторона пізнавальної активності не забезпечує і не формує сама по собі процесуальної сторони пізнання. Обидві сторони пізнавальної активності взаємовпливають одна на одну, існуючи структурно неподільними.

Умовами розвитку пізнавальної активності О. Савченко вважає [45]:

- формування в учнів пізнавальної самостійності, потреби, наполегливості у виконанні завдань;
- раціональне поєднання продуктивної та репродуктивної діяльності учнів;
- включення до змісту початкового навчання спеціальної системи пізнавальних завдань;
- керування пошуковою діяльністю молодших школярів через поступове ускладнення змісту пізнавальних завдань;
- озброєння школярів системою інтелектуальних умінь і прийомів навчальної роботи.

Розвиток пізнавальної активності учнів молодшого шкільного віку має відбуватися як за зовнішніми напрямками (вплив учителя, вплив оточуючого середовища, вплив змісту навчального предмету), так і за внутрішніми (розвиток внутрішнього спонукання, пам'яті, сприймання, мислення, мовлення, уяви).

Вищий рівень пізнавальної активності, за твердженням Г. Щукіної, характеризується такими ознаками: потребою у знаннях, умінням мислити самостійно, здатністю орієнтуватися у новій ситуації, бажанням віднайти власний підхід до розв'язання завдання, критичним підходом до матеріалу, що вивчається, а також до суджень інших людей, здатністю висловлювати власну точку зору, незалежно від інших [45, 116].

Отже, пізнавальна активність школяра є складним психолого-педагогічним утворенням, що синтезує в собі низку компонентів, про які сказано вище. Особливий зв'язок спостерігаємо між пізнавальною активністю і пізнавальним інтересом учнів, іншими словами, – якщо урок не є цікавим, прийоми та методи викладання не приваблюють, не стимулюють до пошуку нової інформації, то природно чекати на високу пізнавальну активність вихованців не доводиться. Тому дієвим чинником вирішення окресленої проблеми слугують інноваційні засоби й методи викладання задля формування

та розвитку особистісних вартісностей дітей, серед яких одне з чільних місць у початковому навчанні займають ігрові технології.

1.2. Історико-педагогічний аналіз проблеми використання ігор в освітньому процесі початкової школи

Особливою тенденцією реформування сучасної освіти в Україні є її спрямованість на підвищення якості освіти, орієнтацію на всебічний розвиток особистості та підвищення рівня її освіченості, яка зможе жити в надзвичайно динамічному суспільстві, вдосконалювати свої знання впродовж життя. Метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості [14].

Гуманістична орієнтація в сучасній системі освіти виходить із визнання активності особистості як головної рушійної сили її розвитку. Освіта перестає визначатися лише критерієм інформованості і починає наповнюватися спрямованістю до творення внутрішнього духовного світу людини, світу її суб'єктивності, наповненої живими знаннями, ідеями, цінностями і смислами, а не лише науковою об'єктивністю і системністю предметних знань, умінь і навичок. Таке розуміння освіти істотно перебудовує і збагачує палітру педагогічних цінностей, що визначає вибір вчителями-початківцями підходів до організації освітнього процесу.

Одним із таких підходів є використання ігрової діяльності в навчально-виховному процесі початкової школи. Цей напрям представляє насичене дослідницьке поле, яке охоплює різноманітні дискурси, ідеї, погляди і аргументації. Вони ініційовані, зокрема, психолого-педагогічними роздумами родоначальників психології гри Л. Виготського та Д. Ельконіна, концептуальними положеннями використання гри в навчально-виховному процесі, висвітленими у працях Ш. Амонашвілі, Я. Коменський, А. Макаренка,

В. Сухомлинського, К. Ушинський, методологічними і психологічними працями педагогів і психологів таких як І. Барташнікова, Т. Байбара, Н. Бібік, Н. Коваль, О. Савченко, А. Слюсар, О. Янковська та ін.

На думку Я. Коменського, шкільне навчання не може бути самоціллю, школа як «майстерня гуманності» повинна готувати дітей до життя. На думку педагога, людина – дитя природи, й усі педагогічні засоби мають бути природовідповідними. Навчання повинно бути свідомим, послідовним, легким, наочним тощо. Неприпустимо примушувати учнів заучувати напам'ять те, чого вони не розуміють. Потрібно використовувати всі можливі методи з метою полегшення сприймання навчального матеріалу, стимулювання в дітях прагнення до здобуття знань [22].

Свій внесок у теорію гри внесла С. Русова, що бачила в грі засіб національного виховання, відродження народних традицій, індивідуалізації педагогічного впливу на учнів, діагностику соціальних уявлень дітей, їхнього морально-етичного розвитку, виявлення запасу знань і вмінь під час надходження дитини в школу.

Дослідниця вважала гру природним нахилом дітей, пропонувала кожную науку в школі наближати до гри, тому що саме гра найкраще і найповніше може охопити всіх школярів. С. Русова не погоджувалася з тими педагогами, котрі розглядали гру лише як відпочинок для дитини, вважаючи, що ця теорія придатна швидше для старших дітей, а маленькі діти можуть гратися цілий день, бо ж не мають ніяких обов'язків, дорослі навіть можуть стримувати дітей від розваги. У своїх поглядах Софія Федорівна схилилася до думки американського психолога Карра, який відзначав, що гра має такі корисні для дитини моменти, як приємно проведений час, вихід зайвої енергії, яка може мати антисоціальний напрям, відпочинок, відновлення сил, працю тіла і душі [44, 43-44].

Відомий педагог А. Макаренко вважав, що дитячі ігри такі ж важливі для розвитку дитини, як для дорослого праця. Педагог стверджував, що лише гра є педагогічно цінною, в якій дитина активно діє, мислить, будує, комбінує,

моделює людські взаємини. За цих умов вона може виконувати у грі різні ролі – бути лідером, виконавцем, творцем, знаходити умови для виявлення своїх здібностей та життєвої активності [29].

Ш. Амонашвілі неодноразово відзначав, що особливість організації ігрової діяльності полягає в тому, що дитину не можна змусити грати, адже це буде не гра, а примусова робота [1]. На думку педагога, принципова особливість гри як діяльності – це інтерес, який допомагає дітям не відчувати втоми і напруги. Але не завжди педагогічна цінність гри співпадає з інтересом. Тому дітей слід учити грати, невимушено підказуючи прийоми і засоби ігрового спілкування (жест, міміка, інтригуючий тембр голосу, незвичайні імена іграшок, раптові продовження ігрового сюжету, несподівані ролі знайомих іграшок тощо). Задля позитивного результату гру потрібно включати в навчальний процес не як локальний засіб, а як розгорнену діяльність, що органічно входить в усі ланки урочної і позаурочної роботи. Педагог у своїй діяльності робив малюків співавторами уроків, досягав вражаючих результатів у навчанні та вихованні молодших школярів.

В. Сухомлинський підкреслював зв'язок гри з уявою, казкою, фантазією. У висловлюваннях ученого про специфіку дитячого сприйняття світу терміни «гра», «фантазія», «казка» можна інтерпретувати як синоніми: «...забуває наша педагогіка, що учень добру половину всіх років навчання в школі залишається насамперед дитиною. Втискуючи в голову дітям готові істини, узагальнення, умовиводи, учитель часом не дає дітям можливості навіть наблизитися до джерел думки та живого слова, зв'язує крила мрії, фантазії, творчості. З живого, діяльного ества дитина нерідко перетворюється начебто в устрій ... Духовне життя дитини повноцінне лише тоді, коли вона живе у світі гри, казки, музики, фантазії, творчості. Без цього вона – засушена квітка» [47].

Видатний педагог К. Ушинський підкреслював, що заохотити дитину до навчання – більш пристойне завдання, ніж примусити. Навчання у формі гри, яку педагог вважав могутнім виховним засобом, виробленим самим людством і в якому відобразилася справжня потреба людської природи [51], слід постійно

практикувати. Особливо це стосується уроків у період навчання грамоти. Щоб створити позитивні умови на таких уроках, потрібно, щоб панувала бадьора, оптимістична атмосфера, яка б виключала психічну і фізичну перевтому дитини, пригнічення або приниження її особистості. Разом з тим, К. Ушинський наголошував, що, вводячи гру в тканину уроку, потрібно чітко розмежовувати забаву і гру. Учитель, запроваджуючи гру, повинен розуміти, що він веде учнів до навчання.

О. Усова [50] розглядала гру як форму організації життя дітей. Вона встановила наявність реальних (існують між людьми, які виховуються в одному колективі) та ігрових (регламентуються умовами гри) стосунків. Зазначила, що для входження в ігровий колектив діти встановлюють зв'язки з учасниками гри, підпорядковують свої дії ролям, контролюють і виконують правила гри тощо.

У ХХ столітті теорія ігрової діяльності поєднує в собі погляди вчених, які розробили культурно-історичний підхід до походження гри, розуміння її соціальної сутності та психологічного механізму системно-діяльнісного характеру. Таке розуміння гри започатковано відомими психологами ХХ століття Б. Ананьєвим, П. Блонським, Л. Виготським, Д. Ельконіним, О. Запорожцем, В. Зеньківським, О. Леонтєвим, С. Рубінштейном та ін.

Психолого-педагогічні основи ігрової діяльності базуються на підході до гри як до особливого типу діяльності дитини, який передбачає наявність осмислених дій, об'єднаних єдністю мотиву. В працях вітчизняних та зарубіжних психологів та педагогів гра трактується як прояв уяви або фантазії або як діяльність, пов'язана з розвитком мислення.

Особливістю ігрової діяльності молодших школярів є перехід від процесуальності гри до її сюжетності, підвищенні вимогливості до правдивості та переконливості виконання ролі учнями, узгодженні колективних дій в грі і більш організованій взаємодії учнів відповідно до взятої на себе ролі. У зв'язку з цим ігрова діяльність є одним із засобів, який забезпечує повноцінне закріплення, узагальнення та систематизацію знань учнів. Використання дидактичних ігор з метою закріплення знань пов'язано з розвитком

мислительної діяльності учнів, з оволодінням ними різноманітними розумовими діями (порівнянням, узагальненням, класифікацією). У таких дидактичних іграх учні не тільки відтворюють в пам'яті раніше вивчений матеріал, але й удосконалюють знання, отримані раніше, поглиблюють їх, розширюють.

Д. Ельконін підкреслював, що ігрова діяльність ускладнюється й розвивається, свідченням тому є зміна її форм і видів, а нові форми ігрової діяльності засвоюються дітьми під керівництвом дорослих. Вчений підкреслював, що в грі реалізуються потреби дитини «діяти як дорослий» [62]. Тільки в ігровій діяльності повною мірою виявляється здатність дітей моделювати людські взаємовідносини, відбувається соціалізація особи в програванні соціальних ролей.

За концепцією Л. Виготського, ігрова діяльність є способом активного засвоєння дитиною людської культури. Вчений підкреслює, що вирішальну роль у виникненні і розвитку гри виконує спілкування дитини з дорослими та іншими дітьми, в процесі чого дитина оволодіває системою соціально вироблених знаків. Визначальною серед цих знаків є мова, під впливом якої біологічна істота «олюднюється», «вростає» у людську культуру.

Психолог розвиває положення про провідну роль діяльності у психічному і соціальному розвитку дитячої особистості, він зазначає, що позитивні зміни дитячої особистості ефективніше відбуваються під впливом раціонального організованої педагогом ігрової діяльності дитини [9, 150].

На думку С. Рубінштейна, у грі людина стає дитям праці. Адже гра є породженням діяльності, через яку людина перетворює дійсність і змінює світ [43, 400]. С. Рубінштейн зауважив: «Коли дитина грає ту чи іншу роль, вона не просто розвивається а й навчається; приймаючи на себе роль і входячи в неї, вона розширює, збагачує, поглиблює свою власну особистість. На цьому відношенні особистості дитини до її ролі ґрунтується значення гри для розвитку не тільки уяви, мислення, волі, але й особистості дитини в цілому» [43, 528].

З. Фрейд вбачає у грі реалізацію витіснених з життя бажань, оскільки в ній часто розігрується і переживається те, що не вдається реалізувати в житті. Розуміння гри, за З. Фрейдом, виходить з того, що в грі проявляється неповноцінність суб'єкта, що втікає від життя, з яким не в силах впоратися. Таким чином, гра перетворюється у звалище для того, що в житті витіснене; з продукту та чинника розвитку вона стає виразом недостатності і неповноцінності, з підготовки до життя вона перетворюється у втечу від неї.

Зумовлені грою зміни в психіці дитини настільки істотні, що в психології (Л. Виготський, О. Запорожець, Д. Ельконін, В. Мухіна) утвердили погляд на гру, як ведучу діяльність дітей у період дошкільного і молодшого шкільного віку.

З. Істоміна, досліджуючи розвиток довільної пам'яті, установила, що в умовах гри діти запам'ятовують більшу кількість слів, ніж у лабораторних дослідах на запам'ятовування. З. Мануйленко вивчала питання про формування у дітей вміння керувати своєю поведінкою. Вона виявила, що це вміння в грі виникає раніше, ніж в умовах прямого завдання. Таким чином, гра має велике значення для формування самого механізму управління своєю поведінкою.

Досліджуючи місце гри у педагогічному процесі Г. Ващенко відзначає, що гра виступає у різних функціях, як засіб виховання, одна із форм організації навчання, метод і прийом навчання дітей [8, 367].

Цінні настанови й рекомендації щодо застосування гри в освітньому процесі можна почерпнути з досвіду вчителів-новаторів Ш. Амонашвілі, С. Лисенкової, С. Логачевської, В. Шаталова.

В. Шаталов вважає ігрові ситуації могутнім засобом виховного впливу на дітей. Він зазначає: «Придивіться: чи не дуже рано згасає наш педагогічний інтерес до ігор, які вірою і правдою завжди служили і покликані служити розвиткові кмітливості та пізнавальної цікавості дітей на всіх, без винятку, вікових рівнях. Відомо, що діти, з яких на уроці й слова не витягнеш, в іграх активні. Вони можуть повернути хід гри так, що деякі відмінники тільки

руками розведуть. Їхні дії відзначаються глибиною мислення. Мислення сміливого, масштабного, нестандартного» [59, 67].

Ш. Амонашвілі неодноразово відзначав, що особливість організації ігрової діяльності полягає в тому, що дитину не можна змусити грати. Інакше це буде не гра, а примусова робота. Адже принципова особливість гри як діяльності – це інтерес, який допомагає дітям не відчувати втоми і напруги. Задля позитивного результату гру потрібно включати в навчальний процес не як локальний засіб, а як розгорнену діяльність, що органічно входить у всі ланки урочної і позаурочної роботи. Ш. Амонашвілі, просочуючи все спілкування з дітьми ігровою діяльністю, робить малюків співавторами уроків, досягає вражаючих результатів у навчанні та вихованні молодших школярів. Наприклад, педагог застосовує багато цікавих ігрових прийомів, що активізують інтерес учнів:

- навмисні «помилки» вчителя в написанні слів, які із задоволенням виправляють діти;
- операції з «хворими» словами коли потрібно, наприклад, вгадати першу букву та відтворити слово (наприклад, ...азка, ...алята, ...лива тощо);
- недописана фраза, твір, незакінчена задача;
- складання й інсценізація казок, розповідей тощо [1].

Сучасна психологія зазначає, що гра охоплює всі періоди життя людини. Це важлива форма її життєдіяльності, а не вікова ознака. З грою людина не розлучається все життя, змінюються лише її мотиви, форми проведення, ступінь вияву почуттів та емоцій.

Бажання грати, прагнення до діяльності властиві кожному учневі. У грі діти вчаться логічно висловлювати свої думки, послідовно діяти, бути спостережливими, знаходити своїм спостереженням образний вислів. Чим діяльніша поведінка гравця, тим довша гра, тим більше приносить вона радості і знань. Застосування ігор забезпечує єдність формування понять, поєднує це з інтелектуальним розвитком та вихованням учнів, сприяє підвищенню ефективності навчання.

О. Савченко так характеризує навчальну й ігрову діяльність учнів: «Дитина 6-7 років одночасно тяжіє до двох видів діяльності: ігрової та навчальної. Своєрідність цієї ситуації в тому, що нерозвинені пізнавальні можливості дітей цього віку підкріплюються їх сильними ігровими мотивами, потребою емоційного контакту, підтримки дорослого. Можна сказати, що чим сильніше розвинена в дитини до школи ігрова діяльність, тим виразніше в маленького школяра бажання затвердити себе в новій соціальній ролі – ролі школяра» [46, с. 189].

Отже, гра – це особлива сфера людської активності, в якій особистість не переслідує ніяких інших цілей, крім як отримання задоволення, задоволення від прояву фізичних і духовних сил. Природа ж створила дитячі ігри для всебічної підготовки дітей до життя, оскільки саме в іграх учні набувають необхідний інтелектуальний і соціальний досвід.

1.3. Формування пізнавальної активності учнів у теорії та практиці початкової школи

У сучасних умовах становлення України і створення Нової української школи значуще значення має формування творчо мислячих учнів. Формування вміння особистості бути спроможною вчасно й доречно відповідати викликам сучасності є одним із основних завдань виховання та освіти.

У порадику для вчителя Нової української школи зазначено, що «молодший шкільний вік є періодом розвитку пізнавальних процесів: вони стають усвідомленими і довільними» [38, 40]. Тому підвищення ефективності навчально-виховного процесу з метою сприяння всебічному і гармонійному розвитку людини, її інтелектуальному та пізнавальному зростанню – головне завдання сучасної української школи. У руслі цієї загальної проблематики актуальним напрямком нової української освіти є розвиток пізнавального інтересу, здібностей, нахилів та навичок учнів молодшого шкільного віку в процесі вивчення навчальних предметів.

За даними сучасних досліджень, центром інтересів молодших школярів є предмети математичного циклу, невгамовно підвищується інтерес і до гуманітарних наук [4; 5; 45]. Однак інтерес до рідної мови знижується, що безперечно пов'язано із змінами у навчальному процесі. Мова виступає перед учнями в сталому вигляді, не несе нової інформації, тому й інтерес до її опанування згасає. А основне завдання вчителя – домогтися того, щоб кожен урок сприяв розвитку пізнавальних інтересів дітей, адже саме пізнавальний інтерес активізує в подальшому життєдіяльність особистості, спонукає до творчої активності в певному напрямі; формує її як ініціативну, енергійну, жваву.

Серед багатьох проблем початкової школи нової структури, як справедливо зазначає М. Вашуленко, однією з найбільш складних і актуальних є формування і удосконалення навчально-пізнавального інтересу школярів до уроків мови, до слова як мовної одиниці, до словесної навчальної творчості, яка є фундаментом розвитку особистості молодшого школяра в цілому [6]. Адже, як показує аналіз психолого-педагогічної літератури й результати педагогічної практики, уроки української мови, як правило, не належать до найулюбленіших, молодші школярі часто вважають їх «сухими», нецікавими.

Тому на сучасному етапі на особливу увагу заслуговує вивчення методів і прийомів стимулювання пізнавальної активності молодших школярів, які сприяють формуванню у дітей позитивного ставлення до вивчення рідної мови, виховують почуття відповідальності за виконану роботу, підтримують дитячу увагу і цим самим сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу. Розгляду цих питань присвячені праці Н. Батури, М. Вашуленка, Т. Гусак, Є. Кайдаш, Я. Кодлюк, О. Савченко.

Разом з тим, приходиться констатувати, що теоретичні й методичні основи розвитку пізнавальних інтересів учнів при вивченні мови ще не знайшли свого достатнього висвітлення.

Формування інтересів до вивчення мови – процес тривалий. Він потребує певних умов і залежить від педагогічного керівництва, правильного

встановлення органічної єдності системи науки, її пізнання та викладання у школі. Це зобов'язує вчителя при формуванні інтересів зважати на характерні особливості навчальної діяльності як об'єкту інтересів учнів, зокрема на елементи новизни у змісті вивчуваного, відповідні форми організації навчальної діяльності тощо [55].

Школярі набувають міцних знань, коли під керівництвом педагога активно, з цікавістю працюють над підручником, дидактичним матеріалом, посібником тощо. Внаслідок такої роботи учні оволодівають розумовими діями й логічними операціями, які призводять до узагальнення й висновків про зв'язки та залежності у змісті предмета, а це, у свою чергу, сприяє активізації пізнавальної активності.

Уміння пробудити в дітей інтерес до знань є важливою якістю творчого вчителя. Лише тоді, коли дитина зацікавиться матеріалом, у неї виникне бажання дізнатись про нього більше. Ефективне навчання мови неможливе без пошуків шляхів активізації пізнавальної діяльності учнів. Адже діти повинні не тільки засвоїти певну суму знань, а й навчитися спостерігати, порівнювати, виявляти взаємозв'язок між поняттями, міркувати. А досягти цього можна лише засобами, що активізують пізнавальну діяльність у процесі формування інтересу до вивчення мов. До них належать дидактичні ігри, різні види позанавчальних занять, створення ігрових ситуацій, мовні цікавинки, завдання з логічним навантаженням, завдання проблемно-пошукового характеру, нестандартні завдання (завдання на складання лінгвістичних казок, віршів, вправ тощо).

Звісно, такі види робіт сприяють формуванню інтересів дітей до предмету. Причому вирішальне значення мають інтелектуальні процеси: інтенсивна робота думки при розв'язанні навчальних завдань та пошуків відповідей на поставлені запитання, вияви волі, спрямовані на переборення неминучих труднощів [17].

Сучасна методична література містить багато рекомендацій щодо розвитку інтересів до вивчення мов. Існує безліч методичних посібників з

різними видами завдань (пошукових, логічних), дидактичних ігор, проте у процесі роботи виникає багато проблем, які треба вирішувати з урахуванням конкретних можливостей, особливостей класу.

Основними умовами формування пізнавальних інтересів до вивчення української мови, на нашу думку, є наступні:

- розуміння дитиною змісту і значення матеріалу;
- новизна у змісті виучуваного;
- емоційна насиченість навчання;
- використання оптимальної системи тренувальних, творчих, пізнавальних та інших завдань;
- практична спрямованість матеріалу;
- самостійність дітей у їхній діяльності;
- глибоке знання вчителем предмета, інтерес до нього, вміння зацікавити ним дітей.

Найперша необхідність, яка виникає у вчителя, який бажає виховати інтерес до певного предмету – створення матеріальних умов для успішного навчання. Це добре обладнані кабінети, раціональне обладнання уроку, без якого не можливо здійснити продуктивне навчання. Це і обстановка, яка налаштовує на заняття, організація інтелектуального життя класу, впорядкованість роботи – відсутність поспіху і втрати дорогоцінного часу, щільність уроку, напруження роботи, але без зайвої втоми. Поряд з матеріальними умовами педагогом готується «розумове підґрунтя». Це важлива умова, яка забезпечує інтерес до навчальної дисципліни. Тільки на певному рівні накопичення попередніх знань, навичок і хоча б найпростіших розумових операцій можливе формування інтересу. Для цього необхідно створити початкове уявлення про об'єкти вивчення.

Аналізуючи конкретні засоби формування інтересу до вивчення мов, велику увагу необхідно приділити проблемно-пошуковим ситуаціям. Проблема ситуація в початкових класах – це постановка перед учнями певного пізнавального завдання, що містить суперечності, викликає дискусію,

налаштовує на роздуми, пошуки й висновки. Проблема зникає, тільки-но учень набуває відповідних умінь. У навчанні проблемна ситуація доцільна тоді, коли зміст її викликає в учня інтерес, коли він відчуває, що проблема для нього посиљна.

З-посеред критеріїв проблемної ситуації, що забезпечує виховання пізнавального інтересу, а відтак стимулювання активності навчальної діяльності, виділяємо такі:

- орієнтація розв'язання проблемної ситуації на максимальну самостійність учнів, їхню власну пізнавальну і дослідницьку діяльність;
- значення розв'язання проблемної ситуації для учня;
- динамічність проблемної ситуації [32, 160].

Відповідно до цих критеріїв учителю доцільно використовувати такі види ситуації: ситуацію суперечності між знаннями, які є, і тими, що необхідні для розв'язання певної проблеми; ситуацію необхідності вибрати систему знань, яка забезпечить розв'язання проблеми; ситуацію протиріччя між набутими знаннями і новими практичними умовами їх використання для розв'язання проблеми тощо.

Перед створенням проблемної ситуації завжди проводиться підготовча робота, в ході якої вчитель дає учням мінімум знань, необхідних для її розв'язання. Під час цієї роботи вчитель збуджує пізнавальний інтерес вихованців, стимулює їхні бажання розв'язати проблему. Якщо учень неспроможний самостійно виконати завдання, педагог вдається до навідних запитань, регулює час розв'язання проблеми, змінює її складність, ступінь проблемності, питання й ситуації.

Однією з важливих умов успішного формування інтересу школярів до вивчення мов є відповідність змісту навчального матеріалу рівню їх розумового розвитку. В. Белінський свого часу підкреслював, що вчитель, задовольняючи інтереси учня щодо навколишнього, не повинен намагатися форсувати розвиток його особистості та давати відомості понад його розуміння, бо це може призвести до втрати інтересу [34, 7]. Не всяка інформація може зацікавити

школяра, а насамперед та, в якій є елементи новизни. Саме вона закономірно викликає орієнтовно-дослідницьку діяльність учнів. У процесі розумового розвитку дитину захоплює і стає об'єктом її інтересу те, що вже доступно для неї, але не стало ще звичним, добре відомим.

Важливу роль у вихованні інтересу до рідної мови має використання на уроках та в позаурочний час цікавих матеріалів; висловів відомих учених, письменників, уривків з художньої та науково-популярної літератури, прислів'їв, загадок, повідомлень про неймовірне в природі й житті людей; дидактичних ігор; вікторин тощо [48]. Такі матеріали підтримують інтерес, дивують учнів, захоплюють. Педагогові допоможуть мобілізувати увагу учнів уміле поєднання підготовки домашніх завдань з різними дидактичними іграми із загадковими назвами, а наочні посібники, роздатковий матеріал, чергування зорових, слухових і моторних вправ менше втомлює дітей.

Для формування інтересу учнів до вивчення мов важливе значення має форма викладу матеріалу вчителем. Так, уроки, в процесі яких говорить переважно педагог, а учні лише пасивно слухають, не сприяють виробленню у школярів глибокого й стійкого інтересу. І, навпаки, уроки мови, під час яких забезпечуються широкі можливості для вияву активності й самостійності учнів, великою мірою стимулюють розвиток пізнавальних інтересів.

Стимулюванню пізнавальної активності на уроках сприяють різні методи і засоби навчання, а в початкових класах на уроках необхідно досягти органічного поєднання ігрової і навчальної форм діяльності.

Відомо, що зміст навчального матеріалу істотно впливає на розвиток інтересів, а вибір методів на уроці займає тут не останнє місце. Слід підкреслити, що різноманітні форми проведення навчальних занять не тільки урізноманітнюють навчальний процес, але і викликають в учнів задоволення від самої діяльності. Не може бути цікавим урок, якщо учень постійно включений в одноманітну за структурою і методикою діяльність. Інтерес у навчанні є своєрідним епіцентром активізації навчання, розвитку пізнавальної

активності школярів, формування у них позитивного ставлення до процесу й результатів своєї праці.

Уміння побачити лінгвістичні парадокси, здивуватися, захопитися, захотіти негайно зрозуміти, що, чому і як відбувається, знайти в собі сили, щоб відшукати відповіді на ці запитання, не відступити перед труднощами, а, доставши відповідь, знову прагнути вперед, у незвідане, – все це, разом узяте, і є активна пізнавальна діяльність. Якщо дитині цікаво, то вона радіє творчості, проявляє радість пізнання, з гостротою сприймає навколишнє, вона уважна, краще запам'ятовує, добре мислить.

Роботу з виховання інтересу до уроків української мови доцільно будувати у такій послідовності:

цікаво -» знаю -» вмію

Треба прагнути зробити навчання не простішим, а зрозумілішим. Нині вже в початкових класах пріоритети надаються розвивальній функції навчання, культу самостійності й нестандартності думки, який забезпечує здоровий інтелектуальний клімат класу.

Оволодіти навчальним предметом з мови – означає навчитися розв'язувати не лише передбачені державним освітнім стандартом завдання («стандартні завдання»), а й такі, що потребують певної незалежності мислення, творчих пошуків, оригінальності, винахідливості («нестандартні завдання»).

Результативність використання нестандартних завдань значно підвищується за умов їх організації в певну систему. Поняття «система завдань» охоплює таку їх сукупність, яка об'єднана загальною дидактичною метою, наскрізною змістовою лінією предмета, побудована з урахуванням вікових особливостей учнів.

«Банк ідей» педагогічної творчості на уроках мови складають такі методи і прийоми навчання:

1. Прийом складання лінгвістичних казок.
2. Інсценізація – один із ефективних прийомів навчання.

3. Прийом римованої та малюнкової асоціації.
4. Прийом орфографічного читання.
5. Прийом складання словникових картинних опор, граматичних та орфоепічних схем-опор.
6. Нові види диктантів: диктант-решето, диктант з підказкою, усний слуховий орфографічний диктант та інші.
7. Нестандартні форми перевірки домашніх завдань [3].

Для розвитку пізнавального інтересу школярів у процесі навчання мови застосовуються різні типи нестандартних завдань: розгляд вправ на розвиток уміння висловлювати здогадку, припущення, доводити справедливість певних тверджень; збагачення навчального матеріалу завданнями комбінаторного типу та з логічним навантаженням; виконання інтегрованих завдань-комплексів; використання цікавинок на уроках (завдання для інтелектуального самовдосконалення, головоломки, завдання-казки, вправи-вірші, ігрові вправи, тематичні загадки, вправи-веселики та інше).

Наведені приклади – це лише орієнтири для вчителя у його роботі з розвитку інтересів молодших школярів до вивчення мови.

Використовуючи непідручниковий матеріал на уроках необхідно не забувати, що:

- додаткові вправи слід комбінувати з програмовими (стандартними) так, щоб попереднє завдання готувало учнів до виконання наступного;
- особливу увагу необхідно приділити розкриттю сюжету нестандартної вправи, домагатися, щоб діти усвідомили кінцеву мету завдання;
- при розв'язуванні творчих вправ має всебічно реалізуватися принцип диференційованого підходу.

Видами диференційованої допомоги учням під час виконання нестандартних завдань можуть бути: додаткова конкретизація творчої вправи; наведення аналогічного завдання, виконаного раніше; вказівка на зразок способу дії; пояснення ходу виконання подібного завдання; виконання вчителем певної частини нестандартного завдання; доповнення до завдання у

вигляді малюнка, схеми; попереднє розв'язування найпростіших допоміжних творчих вправ; пам'ятка; допомога із застосуванням вибору рішення; попередження учнів про типові помилки, неправильні підходи.

Формуванню пізнавальної активності школярів сприяє також використання нестандартних уроків, які дають матеріал для роздумів, можливість виявляти ініціативу і самостійність, потребують розумового напруження, винахідливості та творчості. Пізнавальна діяльність учнів при таких способах її організації в основному має колективний характер, що створює передумови для взаємодії суб'єктів навчання, дає можливість обміну інтелектуальними цінностями, зіставленню і узгодженню різних точок зору про об'єкти, що вивчаються на уроці [49].

Нетрадиційні заняття дозволяють урізноманітнювати форми і методи роботи на уроці, позбавлятися шаблонів, виховують творчу особистість школяра, розширюють функції вчителя, дають можливість враховувати специфіку певного матеріалу та індивідуальність кожного учня.

Уміле поєднання традиційних і нетрадиційних форм роботи, використання вчителем таких занять у певній системі та досконале володіння методикою їх проведення забезпечують високу ефективність нестандартних уроків.

Істотну роль у збудженні в школярів інтересу відіграють і форми організації діяльності на уроці – як індивідуальні, так і колективні. Одна справа, коли дитина окремо, незалежно від товаришів, працює над навчальними завданнями, інша – коли учні в ході виконання цих завдань включаються в багатопланові й безпосередні стосунки з іншими членами класного колективу: відносини відповідальної залежності, контролю, взаємодопомоги. У першому випадку створюється лише ілюзія колективної роботи, а насправді – кожен учень відповідає лише за себе. У другому – кожний школяр відчуває себе частинкою класного колективу, розглядає свою навчальну діяльність, особисті здобутки або невдачі на загальному фоні успіхів усього класу (власний успіх – це загальний успіх; особиста невдача – це невдача всього класу). Усвідомлення

власних досягнень на фоні здобутків класного колективу спонукає дитину до активного навчання.

Важливу роль у формуванні в учнів інтересу до рідної мови відіграє усвідомлення навчальної мети. Школярі старанно вчаться тоді, коли чітко розуміють цілі освіти і, зокрема, важливість розв'язання конкретних навчальних завдань для свого особистого розвитку, самовдосконалення, бачать перспективи, які відкриває перед ними успішне оволодіння знаннями.

Основна мета початкового курсу української мови – забезпечити розвиток, удосконалення умінь і навичок усного мовлення (слухання-розуміння, говоріння); навчити дітей читати і писати, працювати з дитячою книжкою, будувати зв'язні писемні висловлювання; сформувати певне коло знань про мову і мовні уміння; забезпечити мотивацію вивчення рідної мови [39, 12]. У процесі початкового навчання української мови поглиблюються уявлення школярів про навколишній світ, розвивається їхнє образне і логічне мислення; здійснюється патріотичне, морально-етичне, естетичне виховання учнів.

Навчання української мови має бути спрямоване на розвиток у дітей, окрім загальнонавчальних, таких загальнонавчальних умінь: організаційних, загальнопізнавальних, контрольних-оцінних. У програмі наголошується, що важливо формувати у школярів почуття відповідальності за виконане завдання, готовність самостійно працювати з новим, доступним за складністю навчальним матеріалом, мати власну думку з приводу обговорюваних питань, обґрунтовувати її.

Відповідно до освітньої галузі «Мови і літератури» Державного стандарту початкової загальної освіти навчальний предмет *українська мова* будується за такими змістовими лініями: мовленнєвою, мовною, соціокультурною, що тісно взаємопов'язані між собою.

Мовленнєва змістова лінія, яка є основною, передбачає розвиток усного і писемного мовлення учнів, їхнє вміння користуватися мовою як засобом спілкування, пізнання, впливу.

Соціокультурна змістова лінія передбачає розширення уявлень учнів про матеріальну і духовну культуру українського народу, її особливості в різних регіонах України. Назва цієї змістової лінії акцентує необхідність приділяти особливу увагу мовним аспектам проблеми: тлумаченню значення, особливостей використання слів, фразеологізмів, прислів'їв, приказок; розвитку уміння доречно використовувати їх у мовленні; роботі над текстами; написанню творчих робіт з використанням етнографічних елементів змісту тощо.

Формування учня самостійною, ініціативною, вдумливою особистістю з міцними знаннями і добре сформованими вміннями й навичками, учня, всебічно розвиненого, який оволодів усіма компонентами навчальної діяльності, буде успішним, коли навчальний процес буде побудований так, щоб сприяти свідомій співучасті особистості, яка засвоює предмет, у відтворенні його за змістом. Тобто, найвищі успіхи в навчанні й вихованні учнів будуть досягнуті лише за умови активної участі кожної дитини у навчально-виховному процесі. Особливо це стосується початкової ланки освіти. Адже низький рівень допитливості та незначна активність пізнавальних процесів молодших школярів обумовлюють не тільки відставання дитини в школі, а й недостатню реалізацію особистості в дорослому житті.

У періодичній педагогічній пресі знаходимо чимало адрес передового досвіду використання дидактичних ігор. Географія досвіду достатньо широка: С. Костогриз з м. Києва, О. Мелеганич з м. Іршави Закарпатської області, Т. Шафрай з м. Ніжина Чернігівської області, Л. Сапунова з с. Благодатне Херсонської області, Н. Сулаєва з м. Полтави та інші.

Мелеганич Оксана Денисівна, вчитель початкових класів загальноосвітньої школи I–III ступенів №1 м. Іршава Закарпатської області, при навчанні грамоти залучає казкових героїв чи тваринок. Наприклад, перед тим, як пограти у гру «Пропала буква», вона вводить дітей в казковий незвичайний сюжет, кожен раз змінюючи його в залежності від букви, що «пропала». Для прикладу наведемо два з них.

1. Буква «О» подібна до бублика. Увечері до класу забігла мишка. Вона була дуже голодна і проковтнула букву «О» у словах, прийнявши її за смачний бублик. Допоможіть відновити слова.

С–М, К–СА, С–Р–К, В–Р–НА

2. Буква «І» подібна до свічки, що горить. Вночі, коли ми були всі вдома, квіти нашого класу організували собі бал. Та щоб цей бал був романтичним вони запалили свічки – букви «І». Цілу ніч продовжувався бал, і за ніч свічки згоріли. Завдання – відновити слова.

Л–РИКА, П–СНЯ, ПРИСЛ–В’Я, ЕП–ТЕТ

На уроці читання гра «Хто швидше?» проводиться у поєднанні з грою «Розсипалось слово». Хто швидше складе слово? Слова можна складати як з окремих літер, так і зі складів.

А К З А К – казка

І В Я П О Д Н А Н – оповідання

Важливе значення має проведення цілих уроків-ігор. Урок-гра є доречною при повторенні та закріпленні вивченого матеріалу. Такі уроки Оксана Денисівна проводить у вигляді «Брейн-рингів», аукціонів, «Що? Де? Коли?», «Зоряна година», КВК. Для проведення таких уроків клас ділиться на команди. Частіше всього: одна команда – один ряд. На цих іграх-уроках переважає групова, колективна робота, де один відповідає за всіх, а всі за одного. Часто проведення таких уроків передбачає попередню роботу. Особливо тоді, коли у грі вимагається виконання колективного домашнього завдання, або ж коли команди повинні підготувати завдання для команд-суперниць.

Для активізації пізнавальної діяльності молодших школярів, Оксана Денисівна часто використовує такий підхід до викладання навчального матеріалу, коли всі завдання, які виконуються на уроці, об’єднані одним цікавим сюжетом. Прикладом цього є уроки-подорожі. Вони можуть проводитися по-різному. Інколи головним є транспорт, яким «подорожуємо» на уроці, інколи – саме місце подорожі чи пункт призначення.

Багаторічний педагогічний стаж *Тетяни Іванівни Шафрай*, вчительки початкових класів школи-гімназії з поглибленим вивченням англійської мови №16 м. Ніжина Чернігівської області, переконав її, що найкращу оцінку вчителів ставлять допитливі, зацікавлені оцінювачі дітей. Якщо ж вона помічає під час занять нудьгу, значить, щось негаразд. Ігрові моменти, один із засобів прищеплення інтересу до предмета, учителька урізноманітнює, подає в несподіваній казковій формі. Ігри допомагають учням краще зрозуміти, засвоїти розділи програми.

Приваблюють молодших школярів ігри зі звуковою імітацією. Наприклад, гра «Чарівне дзеркальце». Вчитель каже: «Ану, дзеркальце, дивись! Усе правильно повтори. Стану я перед тобою, ти повторюй все за мною». Діти повторюють за вчителем загадки, прислів'я, приказки, скоромовки; так проходить фонозарядка. Розвивають мовне чуття й уяву ігри «Луна», «Підкажи слово» та ін.

Щоб зберегти мотивуючу роль гри, потрібно уважно стежити за реакцією дітей. Тетяна Іванівна уникає надмірного й одноманітного використання якогось-небудь казкового героя, бо діти починають байдуже сприймати ще недавно цікавий для них персонаж. І тому в іграх, добре знайомих дітям, вона поступово ускладнює правила, оновлює реквізит, починає гру з несподіваної лічилки або ігрового зачину. Ребуси та кросворди, логічні задачі та граматичні загадки, народна мудрість, фантастичні образи, казки – все це використовується на уроках [60].

Не стоять осторонь розглядуваної проблеми і вчителі Вінниччини. Звернемося, для прикладу, до позитивного досвіду використання гри заступника директора з навчально-виховної роботи, вчителя-методиста загальноосвітньої школи I-III ступенів № 22 Вінницької міської ради *Ірини Іванівни Керсової*.

Відомо, що найскладнішим для учнів є матеріал з фонетики, зокрема складання звукових схем слів. Для того, щоб звукові схеми не «лякали» дітей, а

стали бажаними учасниками кожного уроку, вчителька надала їм незвичного, казкового вигляду.

Для розширення уявлення молодших школярів про звуковий склад слів Ірина Керсова пропонує аналітико-синтетичні вправи у вигляді лінгвістичних ігор. Наприклад, гра «*Назви перший і останній звук у словах*».

Учні слухають слова і по черзі називають перший і останній звуки у них. Учитель уважно стежить за ходом виконання завдання, яке ускладнюється тим, що серед поданих слів є «зайве», що розпочинається іншим звуком. Учитель пропонує самостійно дібрати слова, які починаються цим звуком.

Цікавим є також досвід учительки Комунального закладу «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 3 ім. М. Коцюбинського Вінницької міської ради» Тетяни Герасимовської, яка широко використовує до різних тем уроків лінгвістичні казки та цікаві завдання й ігрові форми роботи з української мови. Найпоширеніше з них – гуртові усні й письмові конкурси та аукціони «Хто більше?», «Хто швидше?», «Хто назве останнє слово?», «Хто краще?», естафети «Не помились», «Виправ помилки», «Відредагуй», ігри «Ланцюжок» та ін. До них учитель попередньо готує запитання і завдання з вивченої теми, визначає хід гри, підбиття результатів тощо. Наприклад, жваво проходить гра «Ланцюжок», яка тренує слух і увагу: учасники по черзі добирають слова, що починаються останнім звуком слова, названого попереднім гравцем. Наприклад: *сад – дерево – огірок – капуста – азбука – абрикос – сон – ножиці – іній – йод – день*. Закінчується гра словом, в якому остання буква – м'який знак.

Разом з тим, доводиться констатувати, що більшість вчителів є прихильниками традиційних, переважно словесних методів навчання, в недостатній мірі використовують інтерактивні методики, мало уваги приділяють ігровій діяльності дітей молодшого шкільного віку в цілісному освітньому процесі.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічних і методичних досліджень, практики передових педагогів свідчать про те, що в сучасній школі є всі можливості для вдосконалення і створення нових ефективних засобів розвитку

інтересів дітей до вивчення української мови, для виявлення тенденцій і закономірностей, що допомагають спрямувати їхню навчальну діяльність на мовну освіту. Вивчення пізнавальних можливостей школярів, формування їхньої зацікавленості, а також створення умов, що сприяють їх оптимальному вияву, – важливе завдання творчого учителя початкової школи.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ІГОР НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1. Діагностика рівнів сформованості пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови

Проаналізувавши наукову літературу та передовий педагогічний досвід з проблеми дослідження, ми виявили посилення уваги науковців та вчителів-практиків до формування пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови через систему ігрових технологій. Наразі постає завдання дослідження рівнів формування пізнавальної активності дітей молодшого шкільного в процесі вивчення української мови. Експериментальне дослідження проводилось із 29 дітьми Комунального закладу «Загальноосвітня школа I-III ступенів № 3 ім. М. Коцюбинського Вінницької міської ради» (2 клас) та мало за мету: 1) розробити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості пізнавальної активності молодших школярів; 2) виявити рівень сформованості пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови; 3) визначити зміст і напрямки роботи з стимулювання пізнавальної активності учнів на уроках української мови через систему лінгвістичних ігор.

Для того, щоб визначити рівні пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови, нами були розроблені наступні критерії та показники пізнавальної активності (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Критерії та показники сформованості пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку

Критерії	Показники	Діагностичні методики
Мотиваційний	– потреба учнів у знаннях; – сталий інтерес до	– спостереження за учнями в ході уроку;

	пізнавальної діяльності; – активність учнів у ході уроку; – бажання віднайти власний підхід до розв’язання завдання	– бесіда з молодшими школярами та батьками; – анкетування
Когнітивний (інформаційно-емоційний)	– наявність спеціальних знань щодо пізнавальної діяльності; – уміння мислити самостійно; – здатність орієнтуватися у новій ситуації; – критичний підхід до матеріалу	– проведення зрізових робіт; – перевірка робочих зошитів
Діяльнісно-поведінковий	– сформованість прийомів пізнавальної діяльності; – місце учня в групі, утвореній за рівнем підготовки до навчання; – інтерес до позанавчальної роботи	– перевірні роботи; – опитування учнів

У дослідженні визначено високий, середній і низький рівні сформованості пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

**Рівні сформованості пізнавальної активності
дітей молодшого шкільного віку**

Високий	Дитина виявляє потребу в знаннях; вміє мислити самостійно; виявляє інтерес до сутності явищ: до їх суттєвих взаємозв’язків і закономірностей; здатна орієнтуватися в новій ситуації, бажає віднайти власний підхід до розв’язання завдання; вміє творчо використовувати раніше отримані знання в новій ситуації для розв’язання нових пізнавальних задач; прагне до подолання труднощів у складних завданнях; завжди якісно виконує домашні завдання; повністю володіє прийомами пізнавальної діяльності (усні відповіді правильні, письмові роботи виконанні на високому рівні); перебуває в групі однокласників, утвореній за сильним рівнем підготовки
----------------	---

	до навчання.
Середній	Дитина виявляє інтерес до накопичення інформації, в основі якої лежать факти, опис явищ (розуміє сутність явищ за допомогою вчителя); самостійна робота залежна від ситуації (вимагає спонукання ззовні); виявляє інтерес до накопичення інформації, в основі якої лежать факти, опис явищ (розуміє сутність явищ тільки за допомогою вчителя); під керівництвом вчителя розв'язує нові пізнавальні завдання; труднощі у складних завданнях долає за допомогою дорослого; не завжди виконує домашні завдання (якість виконання посередня); іноді бере участь в обговоренні на уроці проблемах; частково володіє прийомами пізнавальної діяльності (усні відповіді правильні, але не завжди, письмові роботи виконанні на доброму рівні); перебуває в групі однокласників, утвореній за середнім рівнем підготовки до навчання.
Низький	Дитина виявляє епізодичний інтерес до ефектних і цікавих сторін явищ при повній відсутності інтересу до їх суті; самостійна робота уявна (списування з дошки, підглядання у підручник, часті відволікання); учень не проявляє бажання долати перешкоди, він бездіяльний при виникненні труднощів; не бажає виконувати додаткові завдання; відсутня зацікавленість новими пізнавальними завданнями; не виконує домашні завдання; не бере участь в обговоренні на уроці проблемах; погано володіє прийомами пізнавальної діяльності (усні відповіді неправильні, письмові роботи виконанні на низькому рівні); перебуває в групі однокласників, утвореній за низьким рівнем підготовки до навчання.

Для діагностики мотиваційного критерію з відповідними показниками ми провели анкетування учнів. На перше запитання «*Чи подобається вам навчання в школі?*» 27 (91%) молодших школярів дали позитивну відповідь (додаток А). Це свідчить про те, що учні початкових класів зазвичай виявляють інтерес до навчання, який різко знижується в основній і старшій школі.

Відповіді учнів на запитання про найцікавіші уроки в школі представлено в *рисунку 2.1.*

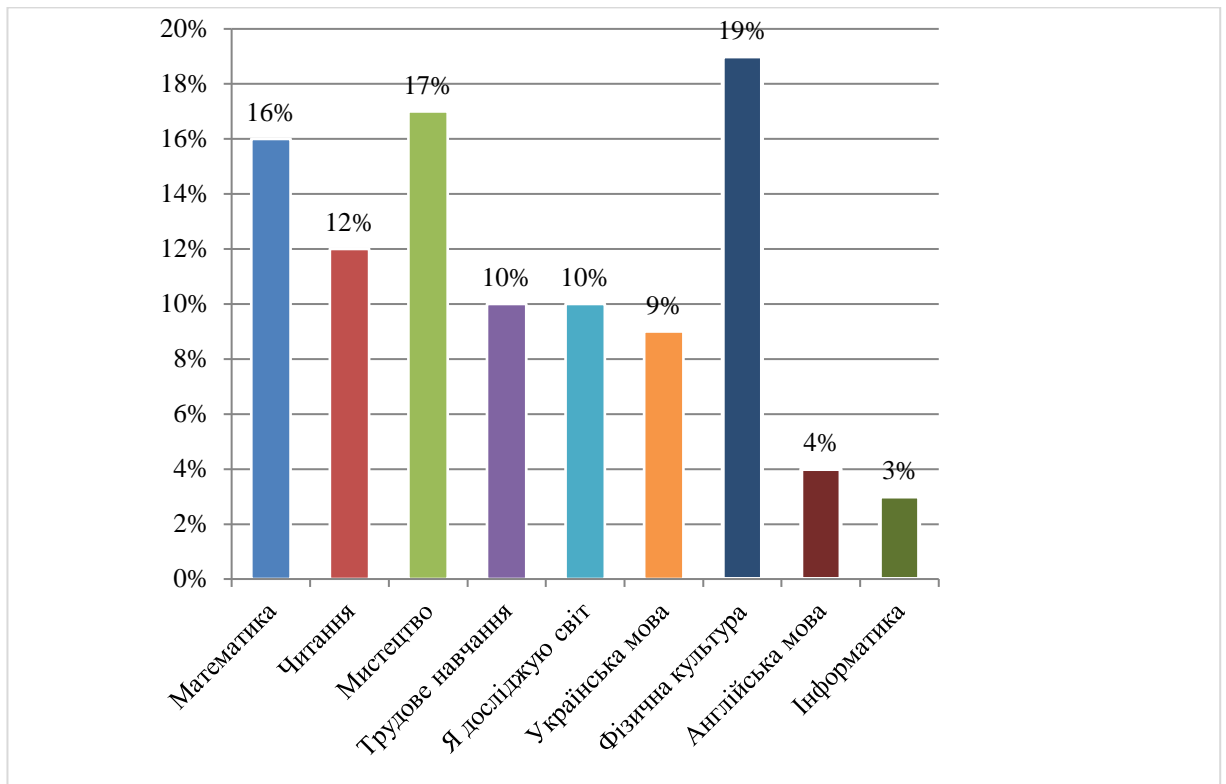

Рис. 2.1. Навчальні захоплення учнів другого класу

Найцікавішими уроками для дітей виявилися фізична культура, мистецтво, математика й читання. Українська мова в рейтингу цікавих дисциплін зайняла 7 місце в класі. Очевидно, це пояснюється дещо формальним вивченням мови, вербальним заучуванням теоретичних положень, мовних визначень і правил, парадигм відмінювання тощо. Однак для дитини стимулом розумових зусиль не може стояти кінцева мета – оволодіння знаннями (як у дорослих). Джерело бажання вчитися молодших школярів – в емоційному забарвленні думки. Їхній розум краще виховується серед наочних образів, яскравих аналогій і порівнянь тощо.

Щоб дітям було легше відповісти на поставлене запитання «*Які нетрадиційні форми уроків української мови тобі найбільше подобаються?*», ми подали їм перелік нетрадиційних уроків, які практикуються в початковій школі. Відповіді школярів подано в таблиці 2.2.

Вибори учнями форм нетрадиційних уроків

Форми нетрадиційних уроків	Експериментальний клас (29 учнів)
Уроки-звіти	5% (2 учні)
Уроки-ігри	21% (6 учнів)
Уроки-казки, драматизації	22% (6 учнів)
Інтегровані уроки	7% (2 учні)
Уроки-подорожі	24% (7 учнів)
Уроки-змагання	21% (6 учнів)

Як видно із таблиці, другокласники віддали перевагу ігровим нетрадиційним урокам: подорожам, змаганням, казкам, іграм; поодинокі вибори уроків-звітів, інтегрованих уроків; жоден з учнів не відзначив такі типи уроків, як дискусія, дослідження. Вважаємо такий вибір цілком вмотивованим, адже ігрова діяльність відповідає природним потребам молодших школярів, оскільки поєднує у собі елементи навчання, прикладної, репродуктивної та творчої діяльності, що дає змогу розвивати емоційну сферу дитини, її пізнавальні інтереси, інтелектуальні та духовні потреби.

На запитання «Що найбільше подобається робити на уроках української мови?» відповіді другокласників були конкретними й чіткими, що відображено в рисунку 2.2.

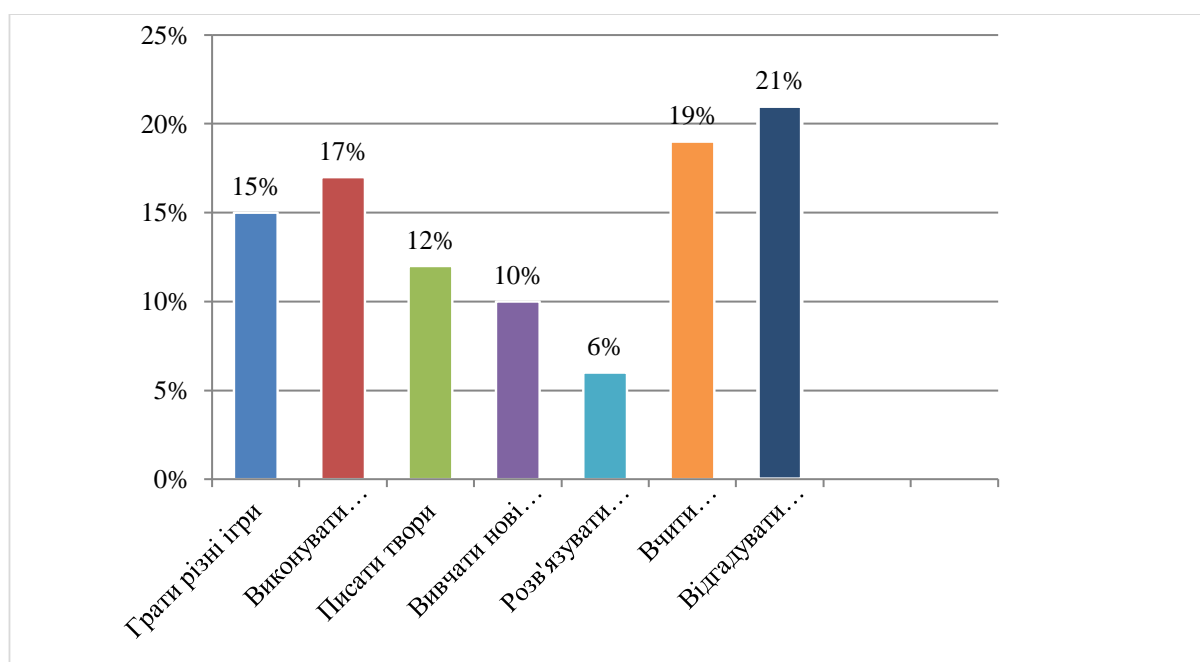

Рис. 2.2. Вибір учнями експериментального класу видів навчальної діяльності на уроках української мови

Діти знову ж таки надають перевагу цікавим формам вивчення української мови. На це вказав 62% інтерв'юваних експериментального класу, адже відгадування загадок, вивчення скоромовок, розгадування шарад, ребусів – це все складові ігрових методів. Очевидно, що молодші школярі люблять брати участь у тих видах навчальної діяльності, в яких найбільшою мірою вони можуть проявити творчість і винахідливість.

Отримані результати дозволяють зробити висновок про те, що ігрові технології виконують активізуючу функцію, позитивно впливають на діяльність учнів, зокрема на ставлення до навчання, мотиви діяльності та пізнавальну активність учнів.

За результатами анкетування та спостережень під час уроків, бесід з учнями визначили рівень сформованості пізнавальної активності другокласників за мотиваційним критерієм: високий – 11 учні (38%), середній – 10 дітей (34%), низький – 8 учнів (28%).

Для діагностики когнітивного критерію з відповідними показниками ми проаналізували досягнення учнів за перший семестр. Успішність другокласників з української мови відображено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Результати успішності учнів з української мови за 1 семестр 2019-2020 н.р.

Клас	Кількість учнів	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень		Абсолютна успішність	Якісний показник знань
		факт.	%	факт.	%	факт.	%		
Експериментальний	29	8	28	14	48	7	24	100	76

Також ми провели контрольну роботу з мовної теми «Звуки. Букви. Склад. Наголос», щоб виявити якість знань дітей. Учні експериментального класу було запропоновано 2 варіанти, кожен з яких містив по 5 практичних завдань (Зрізові контрольні завдання представлені в додатку Б).

Загальні результати контрольного зрізу знань другокласників представлені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

**Результати виконання зрізових завдань з теми
«Звуки. Букви. Склад. Наголос»**

Клас	Кількість учнів	Високий рівень 10-12 б.		Середній рівень 7-9 б.		Низький рівень 1-6 б.		Абсолютна успішність	Якісний показник знань
		факт.	%	факт.	%	факт.	%		
Експериментальний	29	6	21	15	51	8	28	96	72

Дані таблиці засвідчують, що високий рівень мають 6 дітей (21%) експериментально класу, середній – 15 учнів (51%), а низький – 8 другокласників (28%). Подані результати вказують на те, що в експериментальному класі переважають діти з середнім та низьким станом сформованості пізнавальної активності за когнітивним критерієм.

Щоб здійснити діагностику діяльнісного критерію з відповідними показниками, ми розробили систему ігрових завдань та використали їх під час проведення уроків української мови. Нас цікавило, чи допомагає використання дидактичних ігор у досягненні поставленої мети уроків. Так, наприклад, метою уроку української мови на тему «Слова з ненаголошеними [е], [и], які перевіряються наголосом» було ознайомити учнів з позначенням на письмі звуків [е], [и] в наголошених і ненаголошених складах; учити перевіряти наголосом написання слів з ненаголошеними [е], [и], знаходити перевірне слово; розвивати вміння спостерігати за мовними явищами, що вивчаються, робити висновки; виховувати любов до рідного слова (*додаток В*). Під час написання словникового диктанту ми запропонували дітям ігрове завдання – скласти перші літери кожного слова і записати нове слово. 20 (69%) учнів

виконали завдання без помилок, 6 (21%) допустили 1-2 помилки, 3 (10%) другокласників не виконали ігрове завдання.

Повідомляючи тему уроку, ми використали казку «Хитрі близнюки»:

*Жили собі на світі двоє близнюків. Одного звали **И**, другого **Е**. Вони були так схожі один на одного, що часом використовували цю схожість, щоб пожартувати. І тоді в багатьох словах замість **И** чувся **Е** або навпаки. Так було і цього разу: у слові «зима» чувся **Е**, а у слові «весна» — **И**.*

Та де не візьмись, з'явився дядечко Наголос (мушу вам сказати, що близнюки побоювалися свого старшого родича). Нагримав Наголос на близнюків: «Годі пустувати! Марш на свої місця! Хіба ви не бачите, що натворили? Адже це через ваші бешкети не може весна прийти на зміну зимі».

Зрозуміли свою помилку близнюки, стали на місце.

Проте і з часом все їх тягло пустувати. Поставити на місце їх, навести лад міг тільки дядечко Наголос.

Діти з цікавістю слухали казку, з великим інтересом грали в гру «Знайди близнюка» (шукали у записаних на дошці словах, де ж заховалися «хитрі близнюки» та пояснювали, як дізнатися, яку букву писати); працювали над загадками.

Для закріплення вивченого матеріалу ми запропонували учням за допомогою слів-відгадок та власних спостережень скласти речення про весну та пограти лінгвістичну гру «Знайди близнюка». У грі використовували м'яч. Кидаючи його, називали слово, учень, повертаючи м'яч, називав перевірене до нього.

Більшість молодших школярів (59%) вдало будували речення й зв'язні висловлювання, працювали дуже жваво, з великим інтересом. Вони володіють прийомами аналізу, синтезу, порівняння, у них багате і емоційне мовлення, словниковий запас, сформоване вміння висловлювати і обґрунтовувати власне міркування. 7 (24%) другокласників справилися із виконанням завдання на середньому рівні, їм було складно відрізнити головне, важливе від другорядного, допоміжного. Зв'язні висловлювання складали за допомогою

дорослого, рідко використовували прикметники. Лише 4 (14%) учнів не справились із завданням.

Ми переконалися, що така форма проведення уроку збудила активність дітей, сприяла розвитку мотивації навчання, дозволила глибше й усвідомленіше оволодіти досить складним лінгвістичним матеріалом.

Під час повідомлення теми і мети уроку про апостроф (*додаток Г*), з метою мотивації ми провели лінгвістичну гру, організація якої не потребувала багато часу на приготування обладнання, запам'ятовування громіздких правил. Гра «Незнайко» передбачала участь у ній дітей всього класу, швидку відповідь, зосередження довільної уваги:

Гра «Незнайко»

Учитель записує на дошці слова, але навмисно допускає в них помилки. Дітям пропонується виправити помилки Незнайка і пояснити, чому він їх припустився.

Наш Незнайко ніч не спав,

Ось такі слова писав.

Помилки він допускав,

Бо правил не знав.

Ви йому допоможіть,

Слова гарненько запишіть

І правил ви його навчіть.

Щоб самим все добре знати

Й помилок не допускати.

(Хлопята, хомяк, мята, подвіря, репях, мяч.)

Протягом проведення констатувального експерименту ми активно зверталися до фольклорних творів (прислів'я, приказки, скоромовки, загадки, потішки тощо). Крім активізації дітей на уроках, вони виконують ще одну важливу функцію – формують і розширюють уявлення учнів про культуру українського народу, її особливості. Наприклад, гра «Склади прислів'я»: потрібно скласти з поданих слів прислів'я (перше слово підкреслене).

1. *Не хочеш, слів, почути, не говори, їх, дурних, сам.*
2. *Вчасно, і, умії, сказати, змовчати, і, вчасно.*
3. *А, говори, більше, менше, слухай.*
4. *Дружба, розіб'єш, мов, не склеїш, дзеркало.*

За результатами виконання ігрових завдань ми визначили рівень сформованості пізнавальної активності другокласників за діяльнісно-поведінковим критерієм: високий – 12 учні (41%), середній – 10 дітей (34%), низький – 7 учнів (24%).

Отже, у результаті діагностичного дослідження за трьома критеріями («мотиваційним», «когнітивним», «діяльнісно-поведінковим») нами виокремлено три рівні розвитку сформованості пізнавальної активності молодших школярів: 9 учнів (31%) мають високий рівень, 12 другокласників (41%) – середній, 8 дітей (28%) – низький рівень.

З високим рівнем виявлено лише незначну частину другокласників, тому ми переконані в актуальності та важливості проблеми формування пізнавальної активності молодших школярів засобами лінгвістичних ігор. Ми переконалися, що діти виявляють зацікавленість до виконання подібних завдань, тому систематичне використання лінгвістичних ігор на уроках української мови будуть сприяти глибокому і міцному засвоєнню мовного матеріалу, що в свою чергу забезпечить розвиток мовлення молодших школярів, чуття мови, самостійності, творчих здібностей.

2.2. Типологія лінгвістичних ігор

У Державному стандарті початкової загальної освіти (освітня галузь «Мова і література») визначено основні змістові лінії, за якими має будуватися процес навчання української мови: комунікативну, лінгвістичну, лінгвокраїнознавчу та діяльнісну, яка має пронизувати всі три попередні змістові лінії [14, 29]. Успішній реалізації цих змістових ліній сприятиме

передусім вироблення у дітей внутрішніх позитивних мотивів до вивчення мови.

Дитяча гра – це діяльність, спрямована на орієнтування в предметній і соціальній дійсності, в якій дитина відображає враження від їх пізнання. Ігрова діяльність є важливою складовою дитячої субкультури. Гра являє собою особливу діяльність, яка розквітає в дитячі роки і супроводжує людину протягом усього його життя.

Лінгвістичні ігри відзначаються великою різноманітністю щодо їх змісту, форми і способів проведення, рівня розумової діяльності дітей тощо.

За змістом лінгвістичні ігри поділяють на **мовні** й **мовленнєві**.

Мовні ігри забезпечують лінгвістичну (мовно-теоретичну) змістову лінію навчання рідної мови і спрямовані на засвоєння школярами елементарних, але при цьому науково правильних знань про мову, елементи її системи, набуття на основі цих знань практичних умінь, які на наступних етапах мовної освіти не повинні вступати у суперечність з новими, глибшими й ширшими, відомостями про мову. Застосування мовних ігор – реальний шлях уникнення одноманітності, шаблону і схематизму в роботі над словом, позбавлення учнів необхідності нудно зубрити визначення, правила й винятки. Разом з тим, потрібно наголосити, що використання мовних ігор ставить за мету не розважати, а навчати школярів, збагачувати їх знаннями в обстановці розкृतості, задоволення і радості. Ігри не повинні знижувати рівень навчальної роботи, а, навпаки, нести мовознавчу інформацію. Учитель повинен добирати для них науково обґрунтовані мовні факти (*додаток Д*).

Немає жодної теми початкового шкільного курсу мови, під час вивчення якої не можна було б використати цікаві мовні ігри.

Наприклад, з метою удосконалення правопису слів з ненаголошеними голосними та вироблення навичок користування орфографічним словником доречно провести гру «*Зціли слова*».

К..шеня, м..телик, вул..ця, г..рой, б..тон, ши..ниця, кор...дор, д..тина, д..ректор, кр..ниця, л..сиця, бр..гада, абр..кос, л..мон, д..ван, в..лос..пед.

1. Прочитайте слова, подумайте, які букви в них пропущені.
2. Спишіть, вставляючи пропущені літери.
3. Як можна перевірити правопис цих слів?
4. Складіть і запишіть кілька речень з окремими словами.

Під час вивчення слів-омонімів доречно провести гру «Слова-близнюки».

1. Відгадайте, що це за слова?

Це слово три значення має:

то двері воно відчиняє,

то тягнеться ніжно до мами,

то букви виписує вправно.

2. Складіть речення зі словами *ручка* в різних значеннях. Запишіть їх.

3. Назвіть ще приклади слів-близнюків. Чому ми їх так називаємо?

(Слова для довідок: *лисички, коса, замок, гребінець, мул*).

З метою закріплення правильної вимови звуків можна провести гру «Хто найуважніший?».

Зачитується уривок казки, в якому окремі слова вимовляються з помилками. Діти плескають у долоні, почувши помилку, потім виправляють її.

Було в одного царя три сини – два розумних, а третій дурень. От прийшли вони до батька до твого та й просять, щоб він пустив їх поїздити по цвіту, подивитися на інші барства. Батько вислухав їх і каже: «Вибирайте тобі коней з сабунів, яких завгодно, та їжте...».

Основною змістовою лінією навчання рідної мови є комунікативна, яка передбачає розвиток усного і писемного мовлення учнів, вироблення уміння користуватися мовою як засобом спілкування у різноманітних ситуаціях. Допомогти учителеві удосконалити вміння і навички українського мовлення, систематично поповнювати лексичний запас учнів, формувати вміння зв'язно висловлювати думки в процесі говоріння і на письмі можуть мовленнєві ігри. Вони мають на меті сформувати уміння дітей логічно, послідовно, граматично правильно й стилістично доречно висловлювати власні думки, переказувати літературні твори тощо. Оскільки мовленнєві навички у цей віковий період

розвинені ще недостатньо, то мовленнєві ігри передусім покликані спонукати дітей до активної мовленнєвої діяльності.

Наведемо приклад мовленнєвої гри, спрямованої на розвиток зв'язного мовлення.

Гра «Кому це?»

На дошці зображення Буратіно, зайчика, їжачка, білочки. На іграшковій вантажівці пакети, в яких гостинці, що їх Буратіно приготував для звірят. Але він не знає, як їх краще подарувати. Допомогти Буратіно мають діти: потрібно визначити, для кого цей подарунок, і спробувати його найкраще описати. Виграє той, хто складе найкращий, найцікавіший опис. Наприклад, діставши з пакета морквинку:

– *Кому це?*

– *Візьми, зайчику, морквину. Глянь, яка вона велика, оранжєва, а на смак солодка, соковита. Хрумтить на зубах. Гризи, сіренький! Смачного тобі!*

До мовленнєвих ігор відносимо складання словосполучень, речень, а також усних і письмових творчих робіт. Тут важливо добирати цікаві, близькі дітям емоційно теми, які б враховували життєвий досвід школярів та стимулювали б їхні пізнавальні інтереси. Як приклад, можна назвати такі теми: «Мій домашній улюбленець», «Мій друг (подруга)», «Моя улюблена іграшка», «Моє улюблене заняття», «Літні розваги» тощо.

За рівнем розумової діяльності лінгвістичні ігри поділяються **на впізнання мовних явищ, репродуктивні, творчі.**

До першої групи належать ігрові завдання, спрямовані на знаходження, впізнавання певних мовних явищ у спеціально підібраному для спостережень матеріалі (реченні, тексті). За допомогою таких завдань не тільки формуються знання і вміння визначати, знаходити, бачити і впізнавати, а й уміння осмислювати мовні засоби на готовому, запропонованому вчителем матеріалові, співвідносити їх зі сферою основного використання.

Прикладом вправи на впізнавання мовних явищ може бути гра «Музичні слова».

У багатьох словах нашої мови є сполучення *до, ре, мі, фа, ля, сі*, що відповідають назвам нот.

1. Виділіть серед наведених слова, в яких є «ноти»:

Береза, фабрика, засць, ранок, директор, учень, неділя, мисливець, очерет, огірок, помідор, завод, трембіта, січень, вересень, черевики, сукня.

2. Згадайте і запишіть власні слова з «нотами».

Гра «Спіймайте друзів віхоли».

Учитель зачитує вірш.

*Ой, на дворі метелиця,
крутить, вертить хурделиця.
Не завадило б кожуха –
така сильна завірюха.
Насунули хмари звідусіль –
закружляла заметіль.*

Діти повинні запам'ятати синоніми до слова «віхола» і хором повторити ці назви.

Репродуктивні ігри безпосередньо пов'язані з виучуваними, визначеними програмою відомостями з мови. Ці вправи-ігри сприяють кращому засвоєнню й запам'ятовуванню мовного матеріалу, розширюють і зміцнюють мовні знання на емоційній основі.

Прикладом репродуктивних ігор може бути «Звук і буква».

Ведучий або вчитель зачитує слова, а учні записують їх у три колонки: 1) скільки звуків, стільки й букв; 2) букв більше, ніж звуків; 3) букв менше, ніж звуків.

Творчі ігри спонукають до активної мовленнєвої діяльності, стимулюють інтерес до опанування рідною мовою. Вони дають школярам змогу якнайповніше виявити себе, а тому активність дітей під час виконання творчих завдань досить висока. Ігри цього типу, крім усього, сприяють розвитку творчих здібностей дітей, розвивають у них мовне чуття. Завдання для ігор

формулюються від найпростіших (скласти словосполучення, речення з певною навчальною метою) до написання закінчених творів різних жанрів.

Наприклад, гра «Хто більше?».

На дошці записані незакінчені речення з одним присудком. Діти повинні додати в кожному з цих речень інші однорідні присудки. За кожне правильно дібране слово зараховується два бали; за допущену помилку знімається два бали.

Весною річка розливається...

Дерева від вітру шумлять...

Учні в школі пишуть...

Діти на канікулах відпочивали...

Наведемо приклад творчої роботи в ігровій формі – **складання казки** про пригоди Ялинки.

Учитель зачитує початок казки:

Завітала до нас Зима. Побачила вона, що Осінь добре попрацювала. Спить березовий гайок. Задрімала дубина. Пташки в теплих гніздечках сидять. Тільки Ялинка не змінилася, не хоче скидати зелених хвоїнок.

Розгнівалась Зима...

Далі учні усно складають казку, відповідаючи на запитання вчителя:

- Як ви гадаєте, що Зима зробила? Кого вона послала до Ялинки?
- *Вітер холодний, Мороз колючий, який хотів Ялинку заморозити, Хуртовину.*
- Як оборонялась Ялинка? Чи мала вона чим захищатися?
- *Лісова красуня поколола їх своїми гострими голками.*
- Чи злякалися Мороз, Вітер і Хуртовина?
- *Злякалися, геть втекли!*
- А Ялинка?
- *Вона й досі стоїть зеленою й пишною і всю зиму слугує звіряткам надійною домівкою.*

За кількістю учасників лінгвістичні ігри поділяються на **індивідуальні, парні, групові та фронтальні**.

Успіх проведення гри залежить, на наш погляд, не тільки від різноманітності ігор, а й від залучення до них учнів усього класу. Тому перевагу слід надавати іграм фронтальним, в яких задіяні всі учні. Особливо ефективними такі ігри є на етапі перевірки виконання домашнього завдання, закріплення матеріалу тощо. Наприклад, гра «Злови склад».

Учитель або ведучий читає слова, учні записують їх у три колонки: 1) у слові один склад; 2) у слові два склади; 3) у слові три склади.

Матеріал для гри: *зима, газета, зошит, голуб, мова, фіранка, дуб, море, кит, кріт, редиска, місто, сніг, читанка, вулиця, іскра, вхід, вулик, учитель, іній, дзеркало, лак, перець, ялина, міст, полин, рак, армія, лимон, жарт.*

Ефективними є також ігри групові, які, крім власне навчальної мети, містять у собі виховний момент – відчуття відповідальності за члена групи, взаємопідтримки й взаємовиручки. Групові ігри вносять елементи конкурсів, вікторин, аукціонів, збуджуючи дух здорової конкуренції. Розглянемо для прикладу гру «Правильно наголошуй!».

Учасників гри ділять на три групи у відповідності з кількістю рядів у класі. На дошці записані у три колонки слова без знаку наголосу. Члени груп по черзі вголос зачитують слова своєї колонки. Неправильне наголошення виправляється. Виграє група, яка допустила найменше помилок.

Для цієї гри слід добирати слова, що вимовляються неправильно в даній місцевості.

Матеріал для гри:

<i>батьківщина</i>	<i>кропива</i>	<i>предмет</i>
<i>бібліотека</i>	<i>одинадцять</i>	<i>сантиметр</i>
<i>завдання</i>	<i>кулінарія</i>	<i>столяр</i>
<i>заголовок</i>	<i>магазин</i>	<i>український</i>
<i>кілометр</i>	<i>ознака</i>	<i>черговий</i>

інструмент

портфель

чотирнадцять

комбайнер

планер

шофер

Цій же меті підпорядковані ігри парні. Учні початкових класів люблять працювати динамічними парами: разом виконувати завдання, радитися між собою, допомагати один одному, спільно робити висновки. Наприклад, учні в парах отримують завдання дібрати загальні назви до запропонованих груп слів.

Вінниця, Київ, Львів, Одеса – це... (назви міст);

Дніпро, Буг, Прип'ять, Дністер – це... (назви рік);

Шевченко, Франко, Забіла, Глібов – це... (прізвища);

Україна, Франція, Болгарія, Іспанія – це... (назви країн);

Юпітер, Сатурн, Венера, Марс – це... (назви планет);

Дружок, Ласуня, Сірко, Пушок – це... (клички тварин).

1. Зробіть висновки, які слова пишуться з великої літери.
2. Складіть речення з словами *Пушок, пушок*.

Після закінчення гри необхідно обов'язково відзначити ті пари, які працювали найактивніше і найуспішніше.

Звичайно, на певних етапах уроку, наприклад закріплення знань, доречно використовувати індивідуальні лінгвістичні ігри.

Прикладом індивідуальної гри може бути гра «Заміни букву».

Учитель роздає кожному учню окрему картку із записаним словом. Учень повинен дібрати і записати нові слова, що відрізняються від поданого в картці першою буквою, наприклад: *рік* – *сік, тік, бік, лік*...

Матеріал для гри: *рак* (*мак, лак, так, бак*...); *жук* (*бук, сук, гук, лук*...); *сила* (*вила, мила, біла, шила*...); *пити* (*мити, лити, шити, рити, бити*...); *каша* (*наша, ваша, Маша, Саша*...); *дуб* (*зуб, куб, чуб*...).

Достатньо різноманітними є форми проведення лінгвістичних ігор: **ігри-вправи, комунікативні ігри, ігри-драматизації, пізнавальні завдання в ігровій формі.**

Як видно з наведених вище прикладів, мовні ігри – це, по суті, вправи, спрямовані на засвоєння й осмислення знань у жвавій атмосфері. Вправи-ігри

сприяють поглибленню знань учнів, допомагають молодшим школярам краще розібратися в мовних явищах, що вивчаються на уроках.

Серед мовленнєвих ігор, які передбачають чітку систему комунікативних завдань, звичайно переважають комунікативні ігри. Щоб наблизити умови навчання до природних умов спілкування, слід ввести учня у мовленнєву ситуацію і навчити його орієнтуватися в ній, тобто ясно уявляти собі співрозмовника, умови мовлення і завдання спілкування. Актуальними для молодшого шкільного віку є ситуації «У школі», «У бібліотеці», «У транспорті», «У магазині», «У гостях (на дні народження)» тощо. При цьому важливо максимально наблизити навчальні мовленнєві ситуації до умов безпосереднього спілкування. Цьому сприяє використання текстів і наочності.

До комунікативних ігор відносимо складання діалогів на задану тематику; тексту за серією малюнків; продовження казки, оповідання; сюжетно-рольові ігри.

Наприклад, гра «У лісовому магазині».

Учням роздають маски ведмедя, білки, лисички.

Ситуація: Ведмідь працює продавцем у лісовому магазині. Спочатку приходять білочка, купує горішки. Потім приходять лисичка і купує сметану.

Як вони мають звертатись до продавця? Як дякуватимуть?

Подобаються дітям близькі до сюжетно-рольових ігор ігри-драматизації. Так, під час опрацювання основ мовленнєвого етикету доречною буде драматизація «Неввічливий ведмідь».

У драматизації беруть участь автор, ведмідь, двоє звірят.

В лісі жив ведмідь-гультай,

знав єдине слово: «Дай!».

– *Дайте меду! Дай малини!*

Дайте рибки! Дай калини!..

Дорікали звірі вслід:

– *Ну, й невічливий ведмідь!*

– *Чи тобі завчити важко*

Чарівні слова...

Бесіда за питаннями: 1. Про які слова забув ведмідь? 2. Що порадили йому звірята? 3. Чому ці слова називають чарівними? 4. Як називають таких звірів і людей, які не вживають чарівних слів?

До цікавих пізнавальних завдань в ігровій формі належать мовні шаради, кросворди, ребуси, метаграми, логогрифи, скоромовки, загадки, потішки, забавлянки, дитячі пісеньки тощо. Вони особливо ефективні під час підготовки учнів до сприймання нового матеріалу та наприкінці уроку.

Перед вивченням теми цікаві пізнавальні завдання практикуються з метою збудження інтересу учнів, привернення їхньої уваги. Такі завдання є своєрідною розумовою розминкою. Так, перед опрацюванням теми «Звуки [дж], [дз]» дітям пропонується таке завдання: як перетворити рослину *хміль* на комаху, що збирає нектар з квітів? Перед вивченням літери *щ* учні пригадують фольклорну пісеньку:

*Йди, йди, дощичку!
Зварим тобі борщичку
в зеленому горщичку.
Тобі каша, а нам борщ,
щоб частіше йшов дощ.*

Наприкінці уроку, коли знижується продуктивність праці, цікаві пізнавальні завдання в ігровій формі знімають напруження і втому. Так, наприклад, можна використати мовні загадки типу:

- 1. Що є в краба, акули і кита, але немає в медузи? (буква к)*
- 2. Чим різняться сир і рис? (порядком букв)*
- 3. Що стоїть посеред землі? (буква м)*

Отже, існує значна різноманітність лінгвістичних дидактичних ігор – мовних і мовленнєвих. Усі вони можуть бути ефективно використані в процесі навчання учнів молодшого шкільного віку рідної мови, оскільки допоможуть урізноманітнювати навчання, збуджувати ініціативу школярів, залучати їх до активної роботи. Молодший шкільний вік – період високої пізнавальної

активності. Тому необхідно створювати на уроках української мови таке середовище, яке б найбільш ефективно організовувало і правильно спрямовувало пізнавальну активність учнів. Таким середовищем найчастіше виступають дидактичні ігри. Таким чином, за умови цілеспрямованого впливу учителя з метою розкриття всіх резервів мовленнєвої діяльності школярів початкова мовна освіта стане більш гуманною і продуктивною.

2.3. Місце дидактичних ігор у структурі уроку української мови

Стратегічним завданням реформування змісту освіти Державною національною програмою «Освіта: Україна XXI століття» визнано «створення передумов для розвитку здібності молоді, формування готовності і здатності до самоосвіти, широке застосування нових педагогічних, інформаційних технологій» [13, 12]. Це можливо лише за умови широкої гуманітарної освіти, провідне місце в якій належить мовній освіті.

Для молодших школярів один з головних мотивів навчання – прагнення до активної участі (колективної чи індивідуальної) у корисній діяльності класу, завдяки якій вони утверджують себе на певному соціальному ступені становлення свого маленького колективу.

Ігрова діяльність – природний її вид, властивий учням молодшого шкільного віку. Педагогічне значення гри полягає в тому, що в ній формується індивід як суб'єкт діяльності [16, 50-55].

Гра викликає напруження емоційних і розумових сил вихованців, передбачає прийняття оптимального рішення, миттєвої реакції на навчальне завдання. Відчуття рівності, атмосфера захопленості й радості, невичерпний інтерес до ігрового завдання дають дітям можливість подолати скутість, виявити кмітливість. Знання, набуті розумовими зусиллями, значно міцніші, ніж одержані в готовому вигляді [2]. Специфіка гри в тому, що діти отримують задоволення при напруженій пізнавальній діяльності та максимально засвоюють запропонований матеріал. Сучасний урок мови неможливий без

значних розумових дій, він вимагає від учнів максимальної концентрації уваги і напруження психічних процесів (мислення, уяви, пам'яті, мовлення) [24]. Застосування ігор дозволяє зберегти інтерес до навчального матеріалу та високу працездатність вихованців у ході уроку.

Дитина молодшого шкільного віку хоче грати, вона грає всім і пізнає навколишній світ насамперед і найлегше в грі, грою. Вона грає і *словом*, і *в слові*. Саме на грі словом дитина вчиться тонкощів рідної мови, засвоює те, що філологи називають «духом мови».

Різноманітні лінгвістичні ігри та цікаві вправи саме й дають можливість у захоплюючій формі розвивати, збагачувати мовлення учнів, поглиблювати знання, закріплювати вивчений на уроках матеріал.

Звертаючись до вчителів початкових класів, В. Сухомлинський радив приділяти велику увагу «елементарній грамотності» учнів. Однак найрізноманітніших вправ, в яких потрібні орфограми часто повторюються, для опанування грамотністю, на думку вченого, недостатньо. «Ще раз підкреслюємо, – писав В. Сухомлинський, – дуже велике значення має ігровий матеріал у процесі навчання» [47].

Тому наповнення уроків української мови ігровими елементами, мовними іграми, включення ігрових технологій у позанавчальні заняття є вкрай необхідними. Розв'язування цікавих завдань з мови не тільки вимагає від школяра кмітливості, гнучкості розуму, але й змушує повторювати вивчене, заглядати у словник, в додаткову літературу. Все це, безумовно, збуджує інтерес до мови, сприяє збагаченню лексичного запасу, запам'ятовуванню норм і правил літературної вимови та письма.

Великий лексичний матеріал неодноразово можна використовувати у настільних мовних іграх (мовне доміно, орфографічна гра з таблицею, орфографічне лото тощо) та цікавих вправах. Багаторазове сприймання «важких» слів, з яких складено ігри, розвиває зорову пам'ять і закріплює в ній їх графічні образи.

Лексичний матеріал для ігор потрібно брати з орієнтацією на підручники того чи іншого класу. До ребусів і кросвордів необхідно вводити слова, правопис яких програма рекомендує запам'ятати. Якомога ширше слід використовувати у будь-якому класі як ігри скоромовки – жартівливі народні вислови, скомпоновані з важких для швидкої вимови слів. Діти охоче розважаються ними. Водночас це корисні вправи, що сприяють виробленню виразної артикуляції, доброї дикції.

Неодмінною умовою проведення лінгвістичних навчальних ігор є те, що учитель не має права залишати непоміченими і не виправленими мовні та мовленнєві помилки під час ігор. Адже, як легко й міцно засвоюються орфограми, нові слова в ігровій обстановці, так само засвоюються і помилкові написання. У тому разі, коли вчитель не братиме участі у грі, він повинен забезпечити ведучого контрольним матеріалом – аркушем з можливими правильними відповідями, «ходами» тощо.

Знайомлячи учнів з грою, особливу увагу звертають на з'ясування умов гри і завдань. Особливістю мовних ігор є те, що в кожному разі наводять кілька прикладів. Тільки переконавшись, що завдання і умови гри зрозумілі кожному учаснику, можна розпочинати ту чи іншу гру, цікаву вправу.

Ще одна особливість лінгвістичних ігор полягає в тому, що швидкість, першість (одвічна основа будь-якого змагання) не є вирішальною, вона на другому плані. Вирішальним стає правильність, безпомилковість, а при письмі – ще й каліграфія, охайність.

Велика цінність мовних ігор полягає в тому, що будь-яка гра регламентує ряд правил, що зумовлені її сюжетом, і в ході дидактичної гри ці правила отримують розгорнуте словесне вираження. Наприклад: *«Уважно послушайте групу слів. Повторіть тільки ті з них, що відносяться до теми «Школа». Зайві слова пропустіть»*. Отже, у кожній навчальній грі маємо справу з мовними зразками, які багаторазово повторюються (без змін або з незначними змінами). Тому з погляду організації словесного матеріалу гра являє собою мовленнєву

тренувальну вправу (відбувається розвиток слухових сприймань, слуховий контроль, розширюється словниковий запас учнів тощо).

Разом з тим, у процесі навчальної гри створюється певна мовленнєва ситуація, яка повторюється кілька разів, але щоразу у новому варіанті. Мовленнєві засоби підкріплюються жестами, мімікою, пластикою тіла, що сприяє розвитку виразності мовлення школярів. Тому гру можна розглядати як навчально-мовленнєву ситуацію, при розв'язанні якої діти набувають позитивний досвід мовленнєвого спілкування. Як справедливо зазначає І. Лапшина, дидактична гра є не тільки навчальним прийомом, але й може слугувати формою організації пізнавальної діяльності молодших школярів на уроках мови [25, 88].

У той же час не можна припускати, щоб дидактична гра перетворювалась у самоціль, у розвагу. Вона залишається засобом інтенсифікації уроку лише тоді, коли педагогічно спрямована. Використання ігрових дидактичних ситуацій допомагає школярам засвоїти мовний матеріал, сформувати мовні та мовленнєві навички й уміння; дає можливість уникнути перевантаження учнів і створює підґрунтя для ефективного опанування навчального матеріалу в умовах, максимально наближених до природного спілкування.

Навчальні мовні ігри бувають різні за кількістю учасників (фронтальні, групові, індивідуальні), за складністю розумових дій (на розпізнавання, репродуктивні, репродуктивно-варіативні, творчі), за формою проведення (предметні, рухливі). Однак вони не повинні бути тривалими, адже розумове й емоційне напруження також виснажує дітей. Тому оптимальним терміном проведення гри або серії ігор вважають від 5 до 15 хвилин.

Використання дидактичних ігор можливе на усіх етапах початкової мовної освіти: і в період навчання грамоти, і в період формування елементарних лінгвістичних уявлень.

Активне впровадження ігрових навчальних ситуацій на етапі навчання грамоти дозволяє розвинути у школярів артикуляційну базу, значно розширити словниковий запас, продуктивно опанувати специфічні синтаксичні конструкції

(дієслово + прийменник + іменник; дієслово + прислівник та ін.). Ефективними на цьому етапі є ігри-змагання, ігри з логічним навантаженням та сюжетно-рольові ігри на зразок «Ланцюжок слів», «Знайди зайве», «Хто більше?», «Як я збираюсь у школу» тощо.

Лінгвістичні ігри сприяють усвідомленню мовних понять, формуванню навичок мовного аналізу. А тому їх можна проводити під час вивчення усіх мовних рівнів: фонетичного («Спіймай звук», «Пригоди Наголосу»), лексичного («Хто більше?», «Хто про що подумав?»), морфемного («Під мікроскопом», «Збільшуване скло»), граматичного («Утвори речення», «Розкодуй текст»).

У лінгвістичних іграх діти спостерігають, порівнюють, класифікують мовний матеріал за певними ознаками, виконують аналіз й синтез, абстрагуються від несуттєвих ознак, роблять узагальнення. Багато ігор вимагають уміння висловлювати свою думку в зв'язній і зрозумілій формі, використовуючи термінологію.

Щоб ігрова діяльність на уроці проходила ефективно і давала бажані результати, необхідно нею керувати, забезпечивши виконання таких вимог:

1. Готовність учнів до участі в грі. (Кожен учень повинен засвоїти правила гри, чітко усвідомити мету її, кінцевий результат, послідовність дій, мати потрібний запас знань для участі у грі).
2. Забезпечення кожного учня необхідним дидактичним матеріалом.
3. Чітка постановка завдання гри. Пояснення гри – зрозуміле, чітке.
4. Складну гру слід проводити поетапно, поки учні не засвоять окремих дій, а далі можна пропонувати всю гру і різні її варіанти.
5. Дії учнів слід контролювати, своєчасно виправляти, спрямовувати, оцінювати.
6. Не можна допускати приниження гідності дитини (образливі порівняння, оцінка за поразку в грі, глузування тощо).

Умовою підвищення результативності лінгвістичних дидактичних ігор є планомірність їх проведення. Як адекватний віковим особливостям молодших школярів засіб розв'язання програмових завдань, дидактичні ігри необхідно

використовувати не на окремих уроках чи позанавчальних заняттях, а у всій системі роботи з учнями.

Дидактична гра на уроці – не самоціль, а засіб навчання і виховання. Тому, плануючи систему лінгвістичних ігор, необхідно передбачити розгляд таких питань:

- визначте місце дидактичних ігор та ігрових ситуацій у системі інших видів діяльності на уроці;
- доцільність використання їх на різних етапах вивчення різноманітного за характером навчального матеріалу;
- розробка методики проведення лінгвістичних ігор з урахуванням дидактичної мети уроку та рівня підготовленості учнів.

На думку О. Савченко, у структурі уроку місце гри, її тривалість визначаються завданнями уроку і змістом самої гри [45]. Оптимальними способами використання ігрової діяльності в системі уроків є наступні:

- весь урок будується як сюжетно-рольова гра (наприклад, «відвідування» учнями уроків граматики у лісовій школі, виконання завдань мудрої Сови);
- під час уроку як його структурний елемент;
- під час уроку кілька разів створюються ігрові ситуації (за допомогою казкового персонажа, іграшки тощо).

У практиці початкової школи більшого поширення набули короточасні ігрові ситуації різної тривалості, які застосовуються на всіх етапах уроку української мови.

Організаційний момент не прийнято вважати етапом уроку, проте він має, на нашу думку, неабияке значення. Адже від того, як учитель підготує дітей до уроку, організує учнів до роботи, так і пройде урок, таким буде його результат. Тому не слід нехтувати організаційною частиною, а приділяти їй належну увагу. З цією метою вчителі використовують, як правило, віршовані вітання. Бажано, щоб ці вітання змінювалися, не ставали для учнів набридливими. У кожного вчителя, як правило, є великий арсенал таких організаційних моментів.

Наприклад:

*Нумо, діти, підведіться!
Всі приємно посміхніться.
Продзвенів уже дзвінок,
Починаємо урок!*

Організаційний момент уроку може бути казковим. Найчастіше така форма організації учнів до уроку використовується на нестандартних уроках. Тут учитель може «запросити» собі на допомогу різних казкових персонажів, скористатись казковими предметами: шапкою-невидимкою, чарівною паличкою, чоботами-скороходами тощо.

Наприклад, учитель говорить: *«Діти, ось у мене в руках чарівна паличка. Зараз я доторкнусь нею до кожного з вас, і ми всі разом перенесемося до лісової школи мудрої Сови на урок граматики. Заплющте очі. Увага! Раз, два, три!»*. Учитель торкається по черзі до дітей; потім прикріплює на дошці малюнок лісу і зображення Сови. Учитель командує: *«Раз, два, три! Очки розтули! Дивіться, ось ми вже в лісовій школі. На уроці в мудрої Сови потрібно сидіти тихенько, бо вона любить слухняних і розумних учнів. Давайте доведемо шановній Сові, що ми саме такі»*.

Після такого вступу діти з великою цікавістю будуть сприймати навіть «найсухіший» граматичний матеріал.

Важливим моментом в організації і проведенні уроку є повідомлення його теми і мети. Від того, як ми оголосимо тему і як поставимо завдання перед учнями, залежить, як вони будуть працювати. Щоб зацікавити дітей виучуваним матеріалом, щоб дати зрозуміти, для чого вони вивчають його, учитель повинен використовувати різноманітні прийоми, у тому числі й ігрові. Щоб активізувати дітей, тему уроку і його завдання доречно повідомляти, наприклад так: *«Діти, сьогодні до мене в учительську прийшов ось цей Песик. Він був дуже засмучений і навіть плакав, бо не може написати привітання рідній матері до Дня народження. Він просить у вас допомоги. Але ви не можете ще допомогти Песику, бо самі не знаєте, як пишуться такі вітання»*.

Тому сьогодні на уроці ми навчимося з вами писати вітання до свята, а в кінці уроку допоможемо Песику. Згода?»

Найважливішим етапом уроку є опрацювання нового матеріалу. Тому пояснення вчителя повинне бути коротким, лаконічним, але, водночас, точним, зрозумілим, повним і, звичайно, цікавим.

Опрацювання нового матеріалу включає в себе не лише пояснення його вчителем, але й первинне закріплення, яке включає здебільшого пряме відтворення виучуваного матеріалу на основі виконання ігор-вправ на зразок *«Розсіпані склади», «Одним словом», «Знайди пару», «Слова-друзі», «Четвертий зайвий»* тощо.

Після первинного закріплення йде етап узагальнення знань учнів. Для закріплення і узагальнення знань учнів відводять більшу частину уроку (а інколи і весь урок). При визначенні змісту повторень треба враховувати вимоги до знань, умінь і навичок учнів на кінець навчання в кожному класі. Ці вимоги відображені у програмах і підручниках. Для урізноманітнення видів роботи по закріпленню, повторенню і узагальненню знань широко використовується ігровий матеріал. Так, наприклад, після опрацювання поняття про синоніми й антоніми доречно провести гру *«Кордон»*.

Прочитайте слова та проведіть між ними риску-кордон.

Матеріал для гри: *хороший, охайний, чесний, злий, жадібний, брехливий.*

Або ж гру *«Продовж речення»*.

Потрібно продовжити речення, побудовані на основі протиставлення.

Дерево високе, а кущ...

Персик солодкий, а лимон...

Лінгвістичні ігри можуть успішно виступати як форма контролю і корекції знань учнів. Самостійне виконання дітьми домашніх завдань є важливою ланкою навчання мови, оскільки сприяє розвитку та закріпленню знань учнів, формуванню умінь і навичок, привчає школярів до систематичної і наполегливої праці.

Щоб перевірка домашніх завдань не лякала учнів, а, навпаки, пробуджувала інтерес до їхнього виконання, рекомендується використовувати ігрові методи і прийоми її проведення.

У залежності від мети уроку і змісту домашнього завдання перевірка його може бути повною, вибірковою або зводиться до констатування самого факту, що завдання виконано. Так, наприклад, для повної перевірки домашнього завдання можна використовувати гру *«Ланцюжок»*. Учень, який сидить за першою партою, пояснює перше слово, в якому необхідно було поставити потрібну букву, друге слово пояснює його сусід по парті і т. д. Цікавою для дітей є гра *«Незнайка»*. Перед уроком, щоб учні не бачили, вчитель записує на дошці домашню вправу, але навмисне допускає в ній помилки. Прикриває записане зображенням Незнайка. На уроці дітям пропонується виправити помилки Незнайка і пояснити, чому він їх припустився.

Існує багато ігрових способів перевірки домашнього завдання. Головне, щоб вони не часто повторювалися, урізноманітнювалися.

Таким чином, протягом уроку на різних його етапах вчитель може використовувати різноманітні ігрові ситуації. Перевагу потрібно надавати таким лінгвістичним іграм, організація яких не потребує багато часу на приготування обладнання, запам'ятовування громіздких правил, іграм, які передбачають участь у них дітей всього класу, швидку відповідь, зосередження довільної уваги. І, звичайно, постійно урізноманітнювати ігрові завдання, щоб інтерес учнів до них не знижувався.

ВИСНОВКИ

На основі теоретичного аналізу проблеми формування пізнавальної активності молодших школярів було зроблено висновки щодо стану проблеми. Ідеалом сучасного навчання є особистість не з енциклопедично розвиненою пам'яттю, а з гнучким розумом, зі швидкою реакцією на все нове, з повноцінними розвинутими потребами подальшого пізнання та самостійної дії, з добрими орієнтувальними навичками та творчими здібностями.

Пізнавальна активність – один з головних критеріїв якості підготовки учнів, а ефективність її формування можна забезпечити тільки за умов спеціальної організації пізнавальної діяльності тих, хто навчається.

Пізнавальна активність молодшого школяра є складним психолого-педагогічним утворенням, що синтезує в собі низку компонентів. Особливий зв'язок спостерігаємо між пізнавальною активністю і пізнавальним інтересом учнів, іншими словами, – якщо урок не є цікавим, прийоми та методи викладання не приваблюють, не стимулюють до пошуку нової інформації, то природно чекати на високу пізнавальну активність вихованців не доводиться. Розвиток пізнавальної активності обумовлюється не тільки змістом навчальних дисциплін, а й способами оволодіння ним. Тому дієвим чинником розв'язання окресленої проблеми слугують інноваційні засоби й методи викладання задля формування та розвитку особистісних вартісностей дітей.

Одним із найперспективніших шляхів виховання активності молодших школярів є впровадження дидактичних ігор. За вмілого використання гра може стати незамінним помічником педагога. Сучасна дидактика визнає право дитини на гру у школі, розглядає її як один із засобів пізнання навколишнього світу, що відповідає віковим особливостям молодших школярів. Адже гра для дитини – перша можливість проявити себе, самовиразитись і самоствердитись. Тому слід використовувати дидактичну гру і як засіб навчання, і як засіб виховання. Неодмінним елементом при застосуванні дидактичних ігор на уроках є формування творчого потенціалу учнів. Ось чому доцільним і

корисним вважаємо використання таких ігор та ігрових завдань, що передбачають пошук, у процесі якого школярі розрізняють істотні та неістотні ознаки, виділяють головне, зіставляють відоме і невідоме, міркують, а не сприймають готову відповідь чи відтворюють добре засвоєні дії.

З метою дослідження рівнів формування пізнавальної активності дітей молодшого шкільного в процесі вивчення української мови нами був проведений педагогічний експеримент, який передбачав: розробку критеріїв, показників рівнів сформованості пізнавальної активності молодших школярів; виявлення рівнів сформованості пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови; визначення змісту і напрямків роботи із стимулювання пізнавальної активності учнів на уроках української мови через систему лінгвістичних ігор.

Для діагностики мотиваційного критерію з відповідними показниками ми провели анкетування учнів. Отримані результати дозволили зробити висновок про те, що ігрові технології виконують активізуючу функцію, позитивно впливають на діяльність учнів, зокрема на ставлення до навчання, мотиви діяльності та пізнавальну активність учнів.

Для діагностики когнітивного критерію з відповідними показниками ми проаналізували досягнення учнів за перший семестр та провели контрольну роботу з мовної теми «Звуки. Букви. Склад. Наголос», щоб виявити якість знань дітей. Учням експериментального класу було запропоновано 2 варіанти, кожен з яких містив по 5 практичних завдань. Зведені результати вказують на те, що в експериментальному класі переважають діти з середнім та низьким станом сформованості пізнавальної активності за когнітивним критерієм.

Щоб здійснити діагностику діяльнісного критерію з відповідними показниками, ми розробили систему ігрових завдань та використали їх під час проведення уроків української мови. Нас цікавило, чи допомагає використання дидактичних ігор у досягненні поставленої мети уроків.

У результаті діагностичного дослідження за трьома критеріями («мотиваційним», «когнітивним», «діялісно-поведінковим») з високим

рівнем сформованості пізнавальної активності нами виявлено лише незначну частину другокласників, тому ми переконані в актуальності та важливості проблеми формування пізнавальної активності молодших школярів засобами лінгвістичних ігор. Ми переконалися, що діти виявляють зацікавленість до виконання подібних завдань, тому систематичне використання лінгвістичних ігор на уроках української мови будуть сприяти глибокому й міцному засвоєнню мовного матеріалу, що в свою чергу забезпечить розвиток мовлення молодших школярів, чуття мови, самостійності, творчих здібностей.

Використання дидактичних ігор можливе на усіх етапах початкової мовної освіти: і в період навчання грамоти, і в період формування елементарних лінгвістичних уявлень. Активне впровадження ігрових навчальних ситуацій на етапі навчання грамоти дозволяє розвинути у школярів артикуляційну базу. Мовні дидактичні ігри на етапі формування елементарних лінгвістичних уявлень підвищують пізнавальну активність учнів, збуджують інтерес до мови, сприяють збагаченню словникового запасу, запам'ятання норм і правил літературної вимови та орфографії. Мовленнєві ігри удосконалюють вміння і навички літературного мовлення учнів, формують вміння зв'язно висловлювати думки в процесі говоріння і на письмі.

Спостереження за навчальним процесом та експериментальні дані засвідчили, що створювати ігрові ситуації важливо на кожному уроці. Особливо це стосується 1-2 класів, коли учні ще не звикли до тривалої напруженої діяльності, швидко стомлюються; їхня увага притуплюється. Тому гра має увійти в практику роботи вчителя. Найчастіше класоводи використовують ігри-вправи. Педагогічний експеримент засвідчив, що молодші школярі зацікавлено працюють передусім із завданнями в ігровій формі, а саме: естафети, вікторини, мовні загадки, шаради. Ефективними видами лінгвістичних ігор, що сприяють розширенню, уточненню й активізації лексичного запасу молодших школярів, є кросворди і чайнворди. Вони важливі ще й тим, що уможливають реалізацію особистісного підходу, індивідуалізацію роботи.

Таким чином, правильне використання ігор, ігрових ситуацій на уроках української мови дає змогу активізувати діяльність школярів, скоротити час, відведений на виконання окремих вправ і завдань, досягти значно вищого рівня засвоєння навчального матеріалу. У грі дитини поступово закладаються основи навчальної діяльності; формується довільність, керованість психічними процесами, цілеспрямованість, організованість, навички соціальної поведінки, вміння контролювати себе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амонашвили Ш. А. Здравствуйте, дети! / Ш.А.Амонашвили – Изд. 2-е. – М. : Просвещение, 1988. – 208 с.
2. Антонюк М. Дидактична гра як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів / М. Антонюк, В. Антонюк // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту. Серія «Початкове навчання». – Вип. 3. – Вінниця, 2005. – С. 142-145.
3. Батура Н. В. Розвиток інтересу до опанування української мови / Н.В.Батура // Початкова школа. – 1997. – №3. – С. 21-23.
4. Бех І. Інтеграція як освітня перспектива / І.Бех // Початкова школа. – 2002. – № 5. – С. 5-6.
5. Варзацька Л.О. У пошуках концепції початкового курсу рідної мови / Л.О.Варзацька // Початкова школа. – 1990. – № 9. – С. 12-15.
6. Вашуленко М.С. Про співвідношення знань і вмінь у мовній освіті молодших школярів / М.С.Вашуленко // Початкова школа. – 1995. – № 9. – С.4-8.
7. Вашуленко М.С., Дубовик С.Г. Українська мова : Підручник для 2 класу / Вашуленко М.С., С.Г. Дубовик – К., «Освіта», 2012. – 161 с.
8. Ващенко Г. Роль ігрової діяльності у навчанні. Загальні методи навчання / Г. Ващенко. – Москва : Академія, 1997. – С. 366-380.
9. Выготский Л. С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка. Психология развития / Л. С Выготский.–Харьков: Основа, 2001. – 256 с.
10. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С.Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 367с.
11. Гордуз Н. Нестандартні форми навчання молодших школярів на уроках рідної мови / Н.Гордуз // Початкова школа. – 2013. – №4. – С. 1-4.
12. Данилова Л. Розвивати пізнавальну активність учнів / Л. Данилова // Рідна школа. –2002. – №6. – С. 18-20.

13. Державна національна програма «Освіта». Україна ХХІ століття // <https://studfile.net/preview/8209452/page:29/>.
14. Державний стандарт початкової школи / Режим доступу : <http://dano.dp.ua/attachments/articlepdf>.
15. Донец В. П. Развитие познавательной активности учащихся профессионального лицея на основе принципа индивидуализации обучения: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. / В. П. Донець – Ставрополь, 2003. – 21 с. \
16. Журавель С.В., Кудикіна Н.В. Виховання у молодших школярів пізнавальних інтересів у процесі гри / Журавель С.В., Кудикіна Н.В. // Педагогіка : респ.наук.метод.зб. – К. : Рад.школа. – 1987. – Вип. 26. – С. 50-55.
17. Киргинцева Е. И. Пути формирования познавательных интересов младших школьников в учебной деятельности / Е.И.Киргинцева // Начальная школа. – 1992. – № 11-12. – С.29-31.
18. Киричук О. І. Виховання в учнів інтересу до навчання / О.І.Киричук. – К., 1986. – 234 с.
19. Комарівська Н. Методичні аспекти застосування цікавої граматики на уроках рідної мови в початковій школі / Н. Комарівська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія : Збірник наукових праць. – Вип. 41 / Редкол. В.І.Шахов (голова) та ін. – Вінниця : ТОВ Нілан ЛТД, 2014. – с. 46-51.
20. Комарівська Н. Формування культури мовленнєвої поведінки молодших школярів на уроках рідної мови / Н. Комарівська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія: Збірник наукових праць. – Вип. 43 / Редкол. : В.І.Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ Нілан ЛТД, 2015. – С. 43-47.

21. Комарівська Н.О. Літературна гра як вид самостійної художньої діяльності дошкільників та молодших школярів / Н.Комарівська // Її величність гра: теорія і методика організації дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник статей / за ред. Г.С. Тарасенко. – Вінниця : ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 2009. – С. 250-258.
22. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори : В 2-х т / Я. А. Коменський.– К.: Радянська школа, 1940. – Т.1. – 246 с.
23. Кравченко Т. Розвиток пізнавальної активності і самостійності учнів на уроках української мови. – Початкова школа. – 2001. – № 5. – С .12-15
24. Крутій В. А. Активізація навчальної діяльності молодших школярів у процесі використання дидактичних ігор : Автореф. дис. ... канд. пед. наук. ступеня канд. пед.наук : спец. 13.00.01 «теорія та історія педагогіки» / В.А.Крутій. – К., 2001. – 20 с.
25. Лапшина І. М. Місце дидактичних ігор у позитивній мотивації полімовності дітей молодшого шкільного віку / І.М.Лапшина // Науковий вісник Ізмаїльського держ. пед. ін-ту. – Вип. 9. – Ізмаїл, 2000. – С. 87-90.
26. Лапшина І.М. Словесні ігри та ігрові вправи у формуванні аудіативних навичок дітей дошкільного й молодшого шкільного віку / І.М. Лапшина // Її величність гра: теорія і методика організації дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник статей / за ред. Г.С. Тарасенко. – Вінниця : ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 2009. – С. 139-145.
27. Литовченко В.М. Інноваційні технології мовної освіти у професійній підготовці майбутнього вчителя початкових класів / В.М.Литовченко // Наукові записки Вівницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія : збірник наукових праць. – Вип. 34 / редкол. : В.І.Шахов (голова) та ін.] – Вінниця : ТОВ «Фірма Планер», 2011. – С. 363-367.

28. Лозова В.І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В. І. Лозова ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. –[2-е вид., доп.].–Х.: «ОВС», 2000.–164 с.
29. Макаренко А. С. Гра / А. С. Макаренко. – Твори в 7 т. – К.: Радянська школа. – 1954. – Т.4. – С. 366-376.
30. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія / О.В. Матвієнко – К.: ВД «Стилос», – 2006. – 543 с.
31. Матюшкин П. М. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности / П.М.Матюшкин // Вопр. психологии. – 1982. – №4. – С. 5-17.
32. Махмутов М. И. Организация проблемного обучения в школе : Книга для учителей / М.И.Махмутов. – М. : Просвещение, 1977. – 240 с.
33. Махмутов М.И. Теория и практика проблемного обучения / М.И.Махмутов. – Казань, 1972. – 197 с.
34. Морозова Н.Т. Учителю о познавательном интересе. – М.: Знание, 1979. – 96 с.
35. Нестандартні уроки в початковій школі / Упоряд. О. Кондратюк. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.
36. Ніколенко Л. Т. Розвиток пізнавальної активності і самостійності учнів // Початкова школа. – 2001. – № 8. – С .28.
37. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf>
38. Нова українська школа: poradnik dla vchitelja / Під заг. ред. Бібік Н.М. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.
39. Піскорська Л., Скуратівський Л. Проблемно-пізнавальні завдання на уроках рідної мови // Українська мова та література в школі. – 2007. – №7-8. – С.14-16.

40. Прашко О. В. Застосування форм комунікативного впливу на розвиток соціально-комунікативної активності учнів в умовах загальноосвітнього навчального закладу: зб. наук. праць [Текст] / гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – Вип. 13. – С. 291–297.
41. Романенко Л. З. Навчальна гра як засіб активізації пізнавальної діяльності на уроках у початкових класах [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/tatyana6221310/ss-29723650>.
42. Розвиток пізнавальної активності молодших школярів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/2421/1/Krravchuk_L_3.pdf.
43. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С. Л. – Москва.: Просвещение, 1999. – 720 с.
44. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С.Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
45. Савченко О. Я. Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів / О.Я.Савченко. – К. : Рад. школа, 1982. – 176 с.
46. Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах: посібник для вчителя / О. Я. Савченко. – К. : Магістр-К, 1997. – 248 с.
47. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 1. – 653 с.
48. Сущик Л. Виховання пізнавальних інтересів молодших школярів у процесі навчання / Л.Сущик // Початкова освіта. – 1999. – № 38. – С.2.
49. Трембіцька Л. Особливості технології сучасного уроку української мови / Л.Трембіцька // Початкова освіта. – 2000. – № 34. – С.3.
50. Усова А. П. Роль игры в воспитании детей / А. П. Усова. – М., 1976. – 289 с.
51. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения : В 6-и т. / К.Д.Ушинский – М. : Педагогика, 1990. – Т.6. – 528 с.
52. Федоренко В. Гра зі словом : Ігрові завдання на уроках мови / В.Федоренко // Укр. мова та літер. – 2014. – грудень (№45). – С. 31-32.

53. Форостюк Т. В. Розвиток пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови засобами проблемних завдань і дидактичної гри / Форостюк Т. В. // «Молодий вчений». – № 4 (44) квітень, 2017 р. – С.474-477.
54. Хавунка П. Гра – невід’ємна частина мовленнєвого розвитку учнів / П.Хавунка // Укр. мова та літер. – 2014. – січень (№4). – С. 8-9.
55. Шабаліна С.О. Виховання в учнів поваги та інтересу до української мови // Початкова школа. – 1991. – № 10. – С. 9-11. 102
56. Шамова Т. И. Активизация учения школьников / Т.И.Шамова. – М. : Педагогика, 1989. – 209 с. 103
57. Шарагова Н. В. Ігри та цікаві вправи з української мови / Н.В.Шарагова // Розкажіть онуку. – 2005. – вересень (№19-20). – С. 15-17.
58. Шарко В.Д. Сучасний урок: технологічний аспект: посібник для вчителів і студентів / В. Д. Шарко. – К.: СПД Богданова А. М., 2007.–220 с.
59. Шаталов В. Ф. Педагогическая проза / В.Ф.Шаталов. – М. : Просвещение, 1980. – 383 с.
60. Шафрай Т. І. Дидактичні ігри на уроках української мови в 2 класі / Т. І. Шафрай // Початкова школа. – 2005. – №2. – С.6–8.
61. Щукина Г. И. Проблема познавательного интереса в педагогике / Г.И.Щукина. – М. : Педагогика, 1971. – 350 с.
62. Эльконин Д. Б. Психология игры / Д. Б. Эльконин. – М., 1978. – 304 с.
63. Юркевич В.С. Развитие начальных уровней познавательной потребности у школьника // Вопросы психологии. – 1980. – № 2. – 2-13 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

1. Чи подобається тобі навчання в школі?

2. Які уроки є для тебе найцікавішими?

3. Які нетрадиційні форми уроків української мови тобі найбільше подобаються (уроки-звіти, уроки-ігри, уроки-драматизації, інтегровані уроки, уроки-подорожі, уроки-змагання?)

4. Що найбільше подобається робити на уроках української мови?

Зрізові завдання
з мовної теми «Звуки. Букви. Склад. Наголос» (2 клас)
Варіант І

1. Запиши прізвища людей у алфавітному порядку:

Коваленко, Терещенко, Земелько, Загребельний, Логвиненко, Гончаренко, Фафула, Оніщенко, Халімон.

2. Поділи слова дужками знизу на склади і постав наголос:

Ялинка, українка, одинадцять, шофер, молодець, гедзь, казки.

3. Поділи слова для переносу і запиши їх за зразком:

Ве/ре/сень

Стеля, ягода, лисиця, гострий, пальто, їхав, лійка, бадьорий, гедзь.

4. Встав пропущені букви, добери перевірні слова за зразком:

весна – весни

м ... жа – _____

п ... ро – _____

с ... ло – _____

5. Зроби звуко-буквений аналіз слів:

Плющить, ягнятко.

Зрізові завдання
з мовної теми «Звуки. Букви. Склад. Наголос» (2 клас)
Варіант II

1. Запиши назви міст в алфавітному порядку:

Київ, Канів, Донецьк, Вінниця, Львів, Тернопіль, Одеса, Черкаси, Харків.

2. Поділи слова дужками знизу на склади і постав наголос:

Ожина, чотирнадцять, столяр, дзвін, горобець.

3. Поділи слова для переносу і запиши їх за зразком:

Бе/ре/зень

Гриби, оселя, неділя, листки, мальва, їжак, чайка, польовий, алея.

4. Встав пропущені букви, добери перевірні слова за зразком:

зима – зими

в ... сло – _____

кр ... ло – _____

пл ... че – _____

5. Зроби звуко-буквений аналіз слів:

Дзюрчить, яблуня.

План-конспект уроку української мови в 2 класі

Тема: Слова з ненаголошеними [е], [и], які перевіряються наголосом.

Мета: ознайомити учнів з позначенням на письмі звуків [е], [и] в наголошених і ненаголошених складах; вчити перевіряти наголосом написання слів з ненаголошеними [е], [и], знаходити перевірне слово; розвивати вміння спостерігати за мовними явищами, що вивчаються, робити висновки.

Виховна мета: виховувати любов до прекрасного, бережливе ставлення до природи.

Хід уроку

I. Організація учнів до уроку

Продзвенів уже дзвінок,

Починається урок.

Він незвичний і цікавий,

Гостей багато завітало.

Повернемось обличчям до гостей

І лагідно промовим: «Добрий день!»

II. Актуалізація опорних знань

1. Повторення вивченого

– Яку тему ми почали вивчати?

– Який голосний звук називається наголошеним?

– Який склад називається наголошеним, який – ненаголошеним?

2. Завдання-змагання

I ряд наводить приклади слів з наголосом на першому складі.

II ряд – з наголосом на другому складі.

III ряд – з наголосом на третьому складі.

3. Каліграфічна хвилинка

– Давайте пригадаємо написання букви **Жж**, буквосполучень і слів з нею.

Діти записують під диктовку вчителя *Жж жу аж жабка журавель.*

4. Словниковий диктант

Солов'ї, пісня, ілюстрація, верба, апельсин, Юля, тюльпан.

а) Учитель дає ігрове завдання – скласти перші літери кожного слова.

– Яке слово у вас вийшло? Чого у ньому не вистачає? (м'якого знаку)

– Чому немає слів, які б починалися на м'який знак?

– Для чого служить м'який знак?

– Давайте складемо речення зі словом *співають*.

б) Перевірка написаного, пояснення правопису слів, постановка наголосу

в них.

III. Повідомлення теми уроку

1. Казка «Хитрі близнюки»

*Жили собі на світі двоє близнюків. Одного звали **И**, другого **Е**. Вони були так схожі один на одного, що часом використовували цю схожість, щоб пожартувати. І тоді в багатьох словах замість **И** чувся **Е** або навпаки. Так було і цього разу: у слові «зима» чувся **Е**, а у слові «весна» – **И**.*

Та де не візьмись, з'явився дядечко Наголос (мушу вам сказати, що близнюки побоювалися свого старшого родича). Нагримав Наголос на близнюків: «Годі пустувати! Марш на свої місця! Хіба ви не бачите, що натворили? Адже це через ваші бешкети не може весна прийти на зміну зимі».

Зрозуміли свою помилку близнюки, стали на місце.

Проте і з часом все їх тягло пустувати. Поставити на місце їх, навести лад міг тільки дядечко Наголос.

2. Гра «Знайди близнюка»

На дошці записані слова:

в..сна – в..сни

л..сток – ...

в..рба – ...

– Де заховалися «хитрі близнюки»?

– Як дізнатися, яку букву писати?

3. Робота з підручником

Вивчення правила на ст. 197.

- Чи зрозуміли ви правило?
- То що потрібно зробити, щоб знати, яку букву писати?

4. Робота над загадками

– Весна – казкова й загадкова пора року. Давайте відгадаємо весняні загадки. А до відгадок будемо добирати перевірні слова.

Тане сніжок, оживає лужок, день прибуває. Коли це буває?

Через воду стежечка, а води не перейти.

Біла кора, тоненькі віти. Що це, відгадайте, діти?

Хто на зиму роздягається, а весною одягається?

Після запису відгадок і перевірних слів у зошитах ще раз повторюють правило про написання ненаголошених [и], [е].

5. Фізкультхвилинка

IV. Закріплення вивченого матеріалу

1. Творча робота

За допомогою слів-відгадок та власних спостережень учні складають речення про весну. Краці з них записують у зошити.

Весна

Ось і прийшла красуня-весна. На деревах з'явилися бруньки. Берізки одягли сережки. Зацвіли перші квіти. Весна дарує нам тепло і радість.

– Діти, підкресліть слова з «хитрими близнюками», поставте наголос. Доберіть усно перевірні слова.

Далі йде коротка розповідь учителя про прихід весни, про чудові весняні квіти з демонстрацією їх малюнків: первоцвіт, проліски, підсніжники, білоцвіт та інші. Учитель говорить дітям, що, милуючись красою квітів, не потрібно забувати і про інших людей, не зривати квіти цілими оберемками, не пошкоджувати їх коріння. Призначення квітів – дарувати людям радість. То ж коли завітаєте до весняного лісу, згадайте мої слова: бережіть красу!

2. Гра з м'ячем «Знайди близнюка»

У грі використовується м'яч. Кидаючи його, учитель називає слово, учень, повертаючи м'яч учителю, називає перевірене до нього.

Слова для гри: *стебло, зерно, земля, медівник, сестра, село, крило, зима, верба, димок, живе, кричить, зелений, синок, грибок, бережок.*

V. Підсумок уроку

На прощання «хитрі близнюки» хочуть дати вам, діти, пораду:

Що писати – **Е** чи **И**?

Швидко слово ти зміни.

Став під наголос мене

І пиши: чи **И**, чи **Е**.

План-конспект уроку української мови в 2 класі

Тема: Апостроф.

Мета: поглибити знання учнів про апостроф; вчити правильно вимовляти, читати і писати слова з апострофом; розвивати навички звуко-буквеного аналізу слів; формувати пізнавальний інтерес, старання.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Хвилинка каліграфії

УРОК ПОЧНЕМО БЕЗ ЗУПИНКИ

З КАЛІГРАФІЧНОЇ ХВИЛИНКИ.

М'я в'ю р'я в'ї б'є пір'я

- Що таке пір'я?

- Прочитай і запиши прислів'я. Поясни його.

Пташкакраснапір'ямалюдинизнанням.

2. Гра «Модельєр»

До слів моделі враз

Побудує клас.

- Побудувати звукові схеми до слів **пір'я і знання**

- Проаналізувати звуки, позначені буквою я.

3. Передбачення теми уроку

- Як ви гадаєте, над чим ми будемо працювати?

III. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація.

Наш Незнайко ніч не спав,

Ось такі слова писав.

Помилки він допускав,

Бо правил не знав.

Ви йому допоможіть,

Слова гарненько запишіть

І правил ви його навчіть.

Щоб самим все добре знати

І помилок не допускати.

(ХЛОПЯТА, ХОМЯК, МЯТА, ПОДВІРЯ, РЕПЯХ.)

- Сьогодні на уроці ми будемо вчитися читати і писати слова, в яких букви я, ю, є, ї позначають два звуки після твердих приголосних, тобто слова з апострофом і **самостійно складемо правило про вживання апострофа.**

ІV. Вивчення нового матеріалу

1. Гра «Дослідники» (утворити слова)

1) Апостроф з нами грається.

Які слова складаються?

П'ятниця, солов'ї, комп'ютер, прем'єра.

- Вимовити звуки, що позначають виділені букви.

Висновок : букви я, ю, є, ї позначають 2 звуки.

2) Вибіркове списування

Якщо уважний учень ти,

Слова з апострофом спиши.

Кам'яний, пюре, п'єса, тьмяний, б'ють, в'ялий, буряк, бур'ян, верф'ю.

- Після яких букв пишеться апостроф?

Висновок: апостроф пишеться після букв Б, П, В, М, Ф, Р. (доповнити правило)

Фізкультхвилинка

2. Робота за підручником (с. 54-55)

Вправа 3.

- Прочитайте текст. Про що розповіла Антону фея П'ятинка?

- Вимовте виділене слово. Поділіть його на склади для переносу.

- Спишіть перший абзац. Підкресліть слова, які пишуться з апострофом.

Поясніть правопис апострофа.

- Яку пораду ви прочитали? Як ви її розумієте?

V. Узагальнення й систематизація знань

1. Мовна гра

Розумову фіззарядку

Зробить наша голова.

Правило ви пригадайте,

Впишіть апостроф у слова.

П ... ять, б... ють , здоров... я, полум ... я, п ... юре, бур... як, р... юкзак,
м... ята.

VI. Підбиття підсумків. Рефлексія

Вправа «Незакінчене речення»

Цікаво...

Знаю ...

Вмію ...

VII. Домашнє завдання

С. 54, вправа 3.

- Поясніть, як ви розумієте слова феї П'ятинки. Спишіть їх. Поясніть правопис слів з апострофом. Зробіть звукову схему підкресленого слова.

МОВНІ ІГРИ ДО ТЕМ РОЗДІЛУ

«Звуки і букви. Склад. Наголос»

Звуки і букви

I. Трохи арифметики

X голосних + $У$ приголосних = 38 звуків.

II. Гра «Дід Буквоїд»

На картці написані слова, в яких вирізані букви. Учень повинен прочитати слово й у віконечку написати букву, яку з'їв Буквоїд.

Ш..ола, кві..и, кре..да, ла.., во..к.

Пропущено дві букви: *олі..е..ь, лас..ів..а, х..оп..ик.*

Пропущені голосні: *п..н..л, з..з..л.., ц..к..рк..*

III. Гра «Звук і буква»

Ведучий читає слова, гравці записують їх у три колонки: 1) букв стільки, скільки й звуків; 2) букв більше, ніж звуків; 3) букв менше, ніж звуків.

Дзвінок, бджола, дзеркало, кукурудза, ім'я, яма, люди, сьогодні, п'ять, армія, їдять, щока, пам'ять, в'язка, щука.

IV. Гра «Ланцюжок»

Ведучий називає слово. Гравці записують його і додають інші слова, кожне з яких починається двома звуками, що є останніми в попередньому слові.

Наприклад: *армія – ялина – наша – шапка – качка – ...*

V. «Із слова по букві»

Із букв, якими записується ряд слів, беручи їх у порядку: з першого слова – перша буква, з другого – друга, з третього – третя і т. д., скласти нове слово.

Зима, віз, кір, марка, дрова (зірка); замок, рот, каша, долина, газета (зошит); дах, тиша, рак, кріт, кішка, жасмин, верстат (диктант); іскра, сніг, вхід, край (іній); вода, дуб, голуб, полин, перець, цибуля (вулиця).

VI. «З букв одного слова»

Із букв одного слова скласти і записати інші слова.

Братерство (брат, тато, рот, сто, бас, ...), ластівка (лава, тік, кава, світ, стіл, ліс, віл, сік, вік, ласка, вістка, ...), тракторист (трактор, рак, рот, тато, рис, сир, сито, тирса, кит, так, сто, три, ...).

VII. Гра «Відгадай назву казки»

З наведених слів склади перші букви справа наліво і прочитаєш назву казки.

Катя, Оля, Борис, Олег, Ліда, Олена, Костя (Колобок); Андрій, Кирило, Петро, Ірина, Руслан (Ріпка); Аліса, Кіндрат, Чук, Ольга, Володя, Оксана, Марія, Йосип, Юля, Дана (Дюймовочка)...

VIII. Вікторина «Розрізняйте звуки і букви»

- 1) Назвіть слово, в якому один звук позначається трьома буквами.
- 2) Які дві букви завжди позначають звукосполучення: одна – приголосного і голосного, друга – двох приголосних?
- 3) Назвіть звук, спільний для кожних чотирьох слів: *мати, явір, поява, зв'язок; поїзд, район, ясен, юнь; директор, летиться, моє, з'єднати; дощ, чесно, щастя, речі.*
- 4) Від слів *ар, Уля, чільний, а* утворіть нові слова, додавши на початку їх один звук так, щоб кількість букв, якими передається слово на письмі, не змінилась.
- 5) Доберіть п'ять слів, у яких останній звук позначається двома буквами.
- 6) Назвіть п'ять слів, у яких два останніх звуки позначаються однією літерою.
- 7) У яких з поданих слів голосні стоять поруч? *Пообідати, армія, воїн, дуель, олія, вуаль, моя, поет.*

Алфавіт

I. Гра «За алфавітом»

Учням роздаються конверти, в кожному з яких десять карток із записаними на них словами. Діти повинні розкласти їх за алфавітом. Грати можуть від двох до десяти учнів.

Приклади мовного матеріалу:

№1 вікно, двері, поріг, стеля, підвіконня, стіна, рама, підлога, квартира, плінтус.

№2 груша, липа, ялина, клен, вишня, сосна, береза, дуб, осика, абрикос.

II. «Алфавітна естафета»

Учасники гри діляться на дві групи, беруть по аркушу паперу і за чергою пишуть по букві за алфавітом. Якщо гравець помітить помилку попередника, він закреслює неправильно написану букву, пише потрібну (свою не пише) і передає аркуш далі. Останній у ряду учень повертає аркуш першому. Записування триває, доки буде записана остання буква (м'який знак).

III. «Алфавітний КВК»

У грі беруть участь дві-три групи. Від кожної групи виходить гравець і називає букви за алфавітом. Якщо трапиться помилка, гравець сідає, замість нього виходить інший гравець з тієї ж групи і продовжує називати букви. Перемагає група, яка назвала весь алфавіт найменшим числом представників.

IV. Гра «За алфавітом»

Учитель вивішує таблицю з алфавітом і пише на дошці кілька слів цифрами (цифра відповідає порядковій букві в алфавіті: А – 1, Б – 2 і т. д.). Наприклад: 3,18,4,18,17,33 – *вогонь*. Після цього учитель зачитує цифри, а діти повинні розшифрувати слова.

Голосні звуки

I. Кросворд «Перехрестя»

¹ А				А
²	А		А	
³		А		
⁴	А		А	
⁵ А				А

- 1) Письмове оголошення про концерт, виставу.
- 2) Велика красива будівля.
- 3) Великі муровані ворота.
- 4) Огляд військ.
- 5) Круглий майданчик у цирку, де виступають артисти.

1	О				О
2		О		О	
3			О		
4		О		О	
5	О				О

- 1) Природна або штучна заглибина, заповнена водою.
- 2) Холод з температурою нижче нуля.
- 3) Майдан.
- 4) Риба, яку найчастіше розводять у ставках.
- 5) Метал, що використовується для паяння.

II. Запитання-жарти

- 1) У якому слові сорок голосних?
- 2) Що ми чуємо в кінці «перерви» і на початку «уроку»?
- 3) Що всередині у «капусти»?
- 4) Під час грози ви спостерігаєте блискавку і грім. А що ви чуєте між ними?

III. Гра «Хто більше?»

Учням пропонується за певний час придумати і записати слова, що починаються тільки голосними звуками.

Цю гру можна проводити інакше: записати якнайбільше слів, що починаються з *a* (*абзац, абетка, автобус, абрикос, атом ...*), з *o*, *y*, *i*, *e*.

Додатковою умовою гри може бути вимога записувати такі слова за алфавітом, що сприятиме його кращому засвоєнню.

IV. Логогрифи

1) Я одиниця довжини,
і висоти, і глибини;
а голосний в кінці додайте –
і швидше у вагон сідайте.

(метр – метро)

2) В майбутнє тебе я покличу,
задумливим стане обличчя.

Та встав голосний лиш, і я –
звичайне жіноче ім'я.

(мрія – Марія)

V. Метаграми

1) Мене ти змалку звик любити,
і завжди ситий ти за це.

Та тільки у на *i* змінити –
залізу я на деревце.

(булка – білка)

2) З *о* мене не помічаєте,
хоч щодня переступаєте;
з *и* – помітять враз хлоп'ята,
та буваю лиш на свята.

(поріг – пиріг)

5) Її на коней надягають,
коли сідлають, запрягають.

А якщо у на *о* змінити –
беруть свободу боронити.

(збруя – зброя)

4) З *i* люблю я миші їсти,

з *и* люблю у морі плисти.

(*кіт – кит*)

Наголос

I. Гра «Хто швидше»

Записуються слова з наголошеним першим складом, другим, третім. Виграє той, хто першим розмістить слова в три колонки.

Матеріал для гри: *урожай, снігурі, ясен, Галя, заєць, перо, сантиметр, дев'яносто, ручка, листопад, дзвоник, кавун, гречка, олень, кишень, полуниця, тракторист.*

II. Гра «Правильно наголошуй»

Учасників гри ділять на дві-три групи. Ведучий пише на дошці або роздає гравцям картки із записаними без знака наголосу словами. Учасники по черзі вголос зачитують слова. Неправильне наголошення виправляється. Виграє група, у якої найменше помилок.

Матеріал для гри:

Бібліотека, Батьківщина, завдання, заголовок, заспів, кілометр, камбала, комбайнер, інструмент, магазин, ланковий, одинадцять, портфель, повстання, обруч, кулінарія, столяр, предмет, український, хуртовина, читання, черговий, шофер, чотирнадцять, дочка, діалог, журавель.

III. Загадки-складки

Загадане слово і правильний наголос у ньому підказуються римою.

1) Це, діти не просто трава –

жалка, куслива.....

Хто хоче ноги пожаліти,

дивіться, щоб не.....

2) Хай заучить для порядку

той, кому це не втямки:

лапки в птаха чи звірятка,

а в правописі –

3) Зіставлення не марне,

та й зовсім не складне:

число буває парне,

а молоко –

4) Як кажуть, це на лобі

нам зарубати слід:

у колесі є обід,

а за столом –

IV. Драматизація

1 дівчинка. Завтра в мене день народження. Мені пошили плаття із атласу.

2 дівчинка. З атласу? Та ти що?

1 дівчинка. З атласу. Він такої рідкісної білuzzi!

2 дівчинка. Білuzzi? Так з чого ж тобі плаття пошили? З білuzzi чи з атласу?

1 дівчинка. Та з атласу ж!

2 дівчинка. Не розумію, як можна пошити плаття з паперу?

1 дівчинка. З якого паперу? Якої білuzzi?

2 дівчинка. Ти ж сама кажеш.

1 дівчинка. Я кажу – з шовку, а ти – з паперу.

Учитель. *Чи всі зрозуміли, про що говорили дівчата. Чому виникло непорозуміння?*

V. Гра «Одним словом»

Учитель називає на який склад падає наголос у загаданому слові та дає його коротке визначення. Діти повинні вгадати слово і правильно його вимовити.

На перший склад: 1) те, що сталося (*випадок*); 2) дівчина, з якою дружать (*подруга*); 3) смужка паперу, яка закладається в книгу (*закладка*).

На другий склад: 1) рисочка між словами (*дефіс*); 2) спосіб вимовляння звуків (*вимова*); 3) водій автомашини (*шофер*).

На третій склад: 1) учень, який чергує (*черговий*); 2) розмова двох осіб (*діалог*); 3) сота частина метра (*сантиметр*).

Ненаголошені голосні

I. Ребуси

Слова, правопис яких треба запам'ятати

1. ~~КВ~~ А

2. ” ~~ЦЯ~~

3. ~~ЦИ~~ ~~КБ~~

4. ~~ОИ~~

5. ~~СЕ~~ ~~НД~~
~~РК~~

6. ~~ГЕ~~ ~~Ж~~
~~Й~~

7. ~~ДБ~~ ,З 1”

8. 0

9. 5, ”

10. ,А 3,

11. 4123 Д

12. 3 ~~Н~~
~~В~~

13. 1 4 5 6

ВІДПОВІДІ:

1) держава; 2) вулиця; 3) цибуля; 4) кишеня; 5) секунда; 6) герой; 7) бензин; 8) метро; 9) п'ятниця; 10) театр; 11) дятел; 12) тривога; 13) мета.

II. Гра «Утвори слова»

Учням роздають аркуші паперу із записаними словами, в яких ненаголошені голосні не перевіряються наголосом. За певний час з букв поданих слів потрібно скласти і записати нові слова.

Матеріал для гри: *велосипед (село, депо, осел, поле, воли, осі, пил, плесо, весело, довели, силе, ...); коридор (роки, код, до, кори, ...); партизан (парта, тин, за, рана, раз, таз, пара, нарти, паз, низ, ти, ...); гербарій (герб, рій, бій, раб, ріг, бір, гір, ...).*

Очерет, черевики, бетон, верблюд, метро, метал, бензин, директор.

III. Гра «Зціли слова»

Дітям пропонуються слова з пропущеними буквами *е, и*. Учні вставляють пропущені літери, пояснюють, як можна перевірити їх правопис.

Г..рой, ти..ниця, абр..кос, м..телик, д..ван, в..дмідь, кал..ндар, л..мон, гор..зонт, с..кунда, тр..вога, ч..решня, м..тал, п..ріг, кол..ктив, д..ржава, д..ципліна, с..гнал, ц..мент, т..мпература.

IV. Гра з м'ячем «Знайди близнюка»

Учитель кидає м'яч, називаючи слово з ненаголошеним *е* або *и*. Учень відкидає, називаючи перевірене слово.

Матеріал для гри:

медовий – (мед)

цеглина – (цегла)

димар – (дим)

кислиця – (кислий)

верхівка – (верх)

крилатий – (крила)

рибалка – (риба)

гречаний – (гречка)

село – (села)

синочок – (син)

сердечний – (серце)

легкий – (легко)

черговий – (черга)

кривий – (киво)

серединка – (серед)

низина – (низ)

Приголосні звуки

I. Гра «Слова із заданим звуком»

Учитель або ведучий вимовляє звуки [д̂ж], [д̂з], [н'], [д'], [с'] і под. Гравці записують слова із заданим звуком. Перемагає той, хто за певний час (3-5 хв) правильно запише більше слів.

II. «Трохи арифметики»

X дзвінких + $У$ глухих = 32 приголосних звуки.

III. «Впишіть букви»

Впишіть букви, які утворюють слова, що відрізняються тільки одним звуком — співвідносним глухим або дзвінким приголосним.

		Г
		Х
Ж		
Ш		

К		В	А
Г		В	А
		З	А
		С	А

Б			К	А
П			К	А
З			В	А
С			В	А

Впишіть букви, які утворюють слова, що відрізняються одним звуком — співвідносним твердим або м'яким приголосним.

Л		
Л'		
С		Н
С		Н'

С	Т		Н
С	Т		Н'
Б		Р	А
Б		Р'	А

М		Р		З
М		Р		З'
П		В'		Д
П		В'		Д'

IV. Гра «Додайте звуки»

1) Від слів *лак, рама, міль, міст, мова, лин, він* утворіть нові слова, додавши до початку їх дзвінкий приголосний.

2) Від слів *рій, оса, лід, луг, лак* утворіть нові слова, додавши на початку їх глухий приголосний.

3) До слова *гра* додайте в кінці дзвінкий приголосний, парний глухому [т].

4) До слова *гра* додайте в кінці його губний приголосний.

5) До слова *ар* додайте на початку його дзвінкий шиплячий, парний глухому [ш].

V. Мовні жарти

1) Чим кінчається *день*, а починається *ніч*?

2) Змінивши один приголосний у середині слова, перетворіть свійську тварину, що відрізняється впертістю, в птаха.

3) Змінивши один приголосний звук на початку слова, перетворіть рослину в комаху, що в рідні з бджолою.

4) Як із сильного дощу зробити смачний фрукт?

5) Як перетворити північного морського звіра на поживний і смачний хліб?

VI. Метаграми

1) Люблять нас усі збирати

після дощика в ліску,

а як букву *г* відняти,

будем плавати в ставку.

(*гриби – риби*)

2) З *с* сапаю,

з *ш* – вдягаю,

з *л* – стрибаю,

з *п* – ховаю.

(*сапка – шапка – лапка – папка*)

3) З *т* – скрізь тихо,

з *м* – для їжі лихо:

погризе ще й

у нору занесе.

(*тиша – миша*)

4) Травою зеленіє,

квітами розквітає,

а як *п* додати –

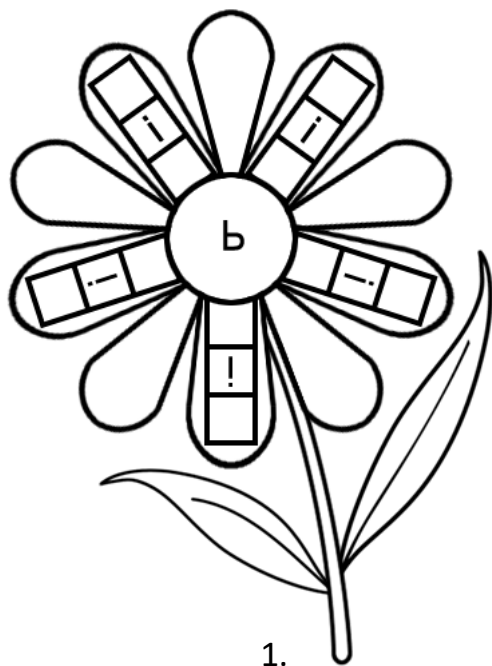
землю буде орати.

(*луг – плуг*)

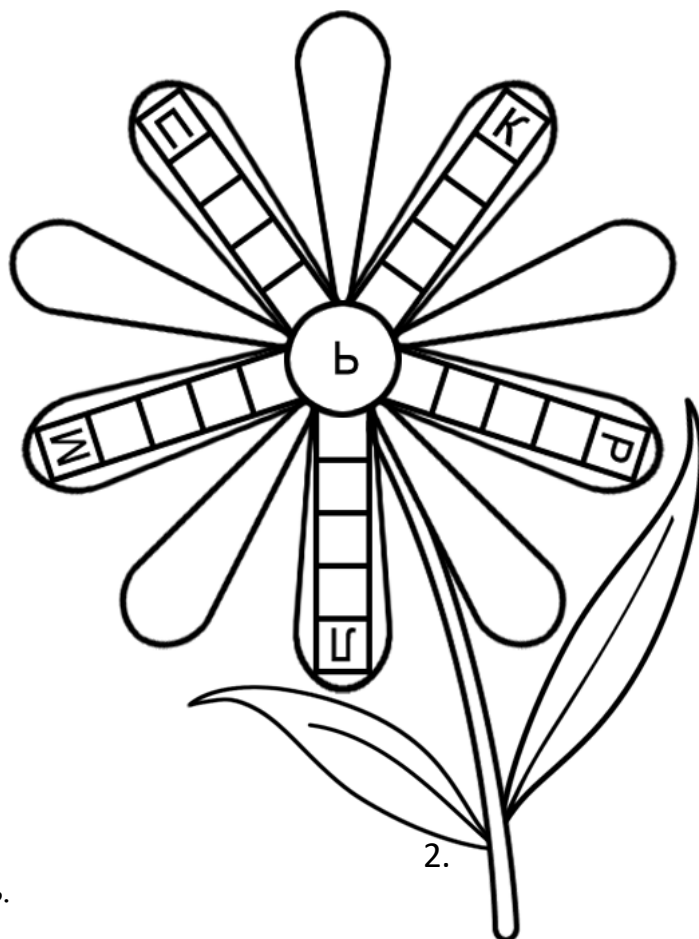
М'який знак і апостроф

I. Кросворди «Квіточка»

Вписати у вільні клітинки букви, щоб вийшли слова з м'яким знаком.

1. Сіль, мідь, тіль, міль, біль.

2. Ремінь, лебідь, мораль, карась, повінь.

II. Віршовані загадки

1) Три букви означають те, що й поле.

Додай знак м'якшення –
і вже тварина з родини оленів,
струнка й прудка.

(лан – лань)

2) Двоскладове наше слово –

підприємство промислове,
а знак м'якшення додай –
буде вже частина річки

чи затока невеличка.

(завод – заводь)

3) Я такий же, як знак розділовий,

і відомий шкільній дітворі.

Та в словах української мови

я пишуся не внизу, а вгорі.

Що це? (апостроф)

III. Гра «Відгадай слово»

Діти повинні відгадати слово з апострофом за характеристикою, яку дає учитель або ведучий.

Матеріал для гри:

1) Слово відповідає на питання *що?* і позначає те, що людині дають при народженні. (ім'я)

2) У слові три склади, відповідає на питання *що?*, означає те, що ні за які гроші не купиш. (здоров'я)

3) Означає предмет, який не плаче, а скаче, коли його б'ють ногами. (м'яч)

4) У слові аж сім я. (сім'я)

5) Слово відповідає на питання *хто?*, позначає співочих птахів — символ України. (*солов'ї*)

6) Іменник, який відповідає на питання *що?*, позначає рослину, яку додають до чаю. (*м'ята*)

7) Який день шкільного навчання найбільше люблять школярі? (*п'ятниця*)

8) Прикметник з чотирьох складів, який позначає матеріал, з якого роблять парти. (*дерев'яний*)

9) Іменник відповідає на питання *що?*, означає місце, де люблять діти гратися. (*подвір'я*)

Подовження

I. Гра «Довга низка»

Потрібно підібрати і записати якомога більше слів з подовженими приголосними за домовлений час.

II. Гра «Закінчити слово»

На табличці або дошці записані початки слів з подовженими приголосними. Учні повинні записати продовження.

Матеріал для гри: *жи.., ми.., ши.., бага.., гі.., зі.., рі.., прова.., дозві.., безси.., вугі.., вмі.., зна.., чита.., корі.., писа.., шука.., бади..*

III. Гра «Дві чи одна»

Учитель або ведучий читає подані нижче слова, роблячи після кожного паузу, під час якої школярі піднімають сигнальні картки з цифрами 1 або 2 — залежно від того, одна чи дві букви пишуться в цьому слові на означення приголосного звука. Той, хто помилився, пояснює причину подовження або його відсутності.

Слова для гри: *збіжжя, узлісся, цуценя, гілля, теля, затишшя, обличчя, гусеня, навчання, тигрєня, прощання, ...*

IV. Гра «Пропущені букви»

Учні повинні вставити пропущені букви у словах з подовженими приголосними. Завдання виконується індивідуально на картках.

Зразок карток:

Г		Л	Л	Я
З		Л	Л	Я
К		Л	Л	Я
Р		Л	Л	Я

В			Н	Н	Я
З			Н	Н	Я
Д			Н	Н	Я
П			Н	Н	Я

В				Н	Н	Я
К				Н	Н	Я
Н				Н	Н	Я
П				Н	Н	Я

Склад

I. Гра «Слова-сходинок»

Дібрати і записати по п'ять слів: у першому – один склад, у другому – два, у третьому – три і т. д. Кожен учень працює самостійно.

II. Гра «Смачне слово»

Уявіть, діти, що ми будемо святкувати день народження ляльки Настусі. Накриємо стіл до чаю, поставимо якнайбільше смачних ласощів. Але, вибираючи ласощі, потрібно пам'ятати, що їхні назви повинні складатися з двох або трьох складів.

III. Гра «Розсіпані склади»

З окремо поданих складів потрібно записати якомога більше слів.

1) ко ма на за я ра ли

2) ма я зи рі ка ли ра

IV. «Шаради»

Скласти слова із складів інших слів, що називає ведучий з вказівкою, який склад треба брати для утворення нового слова.

1) З перших складів слів. *Дня, тисяча, насип (дитина); маяк, широкий, намір (машина); гаї, зелені, табір (газета).*

2) З перших складів першого слова і других складів другого. *Будинок, моряк (буряк); хвилина, біля (хвиля); пекар, журнал (пенал).*

3) З перших складів двох слів і других складів третього слова. *Черга, говорити, новий (черговий); огірок, лічити, гравець (олівець); яма, липа, спина (ялина).*

4) З перших складів першого слова, других — другого, третіх — третього. *Вухо, калина, спідниця (вулиця); сокіл, торочки, виделка (сорочка).*

5) З перших складів двох слів і четвертого складу третього слова. *Ура, читати, визволитель (учитель).*

6) З других складів двох слів і третього складу третього слова. *Рука, календула, господар (календар).*

V. «Мовне доміно»

Доміно складається з 30 карток, поділених навпіл. Праворуч записується початковий склад слова, зліва — кінцевий склад іншого слова. Гра проводиться як звичайне доміно. Два-шість учнів беруть однакову кількість карток. Гру починає той, у кого є картка, що містить цифру 1. Картки кладуть по черзі так, щоб виходило нове слово.

ПА	1	МА	НИ	МЕ	НО	КО	ХА	ДИ	РЕ	НО
ТА	ПЕ	МА	МИ	ЖА	ВО	ЗА	БУ	НЯ	СИ	
ВА	ПО	РО	ЛІ	ЛО	РУ	ДА	ДИ	РЯ	СА	
ША	ЛУ	РА	ВУ	ТО	ТЕ	КА	ХА	ТЯ	ЛА	
ГА	ЛИ	НА	ПО	ХО	КО	ЛЯ	СО	ЛЯ	ПЕ	
ЛА	КІ	ПА	МУ	ЛЕ	МО	СА	ЛО	НАЛ	ДИ	

VII. «Переставлянки»

Потрібно переставити букви або склади в слові так, щоб вийшло нове слово.

Рамка (марка), шкода (дошка), курча (ручка), сосна (насос).

VIII. Гра «Сигналіст»

Учитель зачитує слова. Якщо у слові є «назва ноти», діти піднімають прапорець.

Дерево, вересень, буряк, ляда, березень, жовтень, лялька, льон, дорога, міліціонер, мотоцикл, мішок, Оля, сіно, асфальт, силос, столяр, фабрика, сольовий, планер, домбра, місток, тюльпан, Уфа, сірка, хмара, хата, доля, вода, школяр, ребус, помідор, черевики, олень, учень, стадіон, стадо.